

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ – ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τα καφεενεία στον Οθωμανικό χώρο

Μετάφραση και πραγματολογικός σχολιασμός

Μαρία Μπασαγιάννη (Ξ2014130)

Καθηγητής Εποπτείας

Γεώργιος Μιχαλακόπουλος, Αναπληρωτής καθηγητής

Κέρκυρα, Φεβρουάριος 2019

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ	4
ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ.....	18
ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ	20
Εισαγωγή	20
Καφεενεία και Σαλόνια	21
Ο καφές	27
Ο καπνός.....	30
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	33
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	34

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία διεξήχθη στο πλαίσιο της πτυχιακής εργασίας του τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου με επιβλέποντα καθηγητή τον κ.Μιχαλακόπουλο Γεώργιο, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά για την πολύτιμη βοήθειά του τόσο σε θέματα ορολογίας όσο και για την ενθάρρυνση, καθοδήγηση και πολύτιμο χρόνο που μου αφιέρωσε.

Θέμα της πτυχιακής είναι τα «Καφενεία στον Οθωμανικό χώρο» και η απόδοση στην ελληνική γλώσσα του αποσπάσματος του ενδέκατου κεφαλαίου από το βιβλίο *A Nation of Empire-The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, με τίτλο «Civil Society: Coffeeshouses and Cooperatives». Ο συγγραφέας Michael E. Meeker, ανθρωπολόγος και ιστορικός που εξειδικεύεται στις έρευνές του στη μετάβαση από την Οθωμανική αυτοκρατορία στην Τουρκική Δημοκρατία, αποδεικνύει πως μια επαρχιακή ολιγαρχία διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο σε πολλά μεταρρυθμιστικά προγράμματα για περισσότερα από διακόσια χρόνια αυτοκρατορικής και εθνικής ιστορίας. Στο έργο του καταδεικνύει πως κάποια ηγετικά άτομα που υποστηρίζονταν από διαπροσωπικά δίκτυα καθόρισαν το αποτέλεσμα της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας τόσο κατά την δυτικίζουσα περίοδο της Αυτοκρατορίας όσο και κατά την επαναστατική περίοδο της Δημοκρατίας.

Θα ξεκινήσουμε με την απόδοση στην ελληνική γλώσσα του προς μετάφραση αποσπάσματος, τις μεταφραστικές δυσκολίες και τέλος τον πραγματολογικό σχολιασμό των καφενείων στη γείτονα χώρα πριν και μετά την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, τη σημασία των καφενείων στην καθημερινή ζωή των κατοίκων και τη σημαντικότητά τους ως χώρο διαμόρφωσης των πολιτικών εξελίξεων.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

11. Κοινωνία των πολιτών

Καφενεία και Συνεταιρισμοί

Τη δεκαετία του '60 υπήρχαν περίπου δέκα καφενεία (kahve) στην πόλη του Οφ. Κάποια από αυτά ονομάζονταν καφενεία (kırcaathane) ή τειοποτεία (çayhane). Παρά την ονομασία που, συνήθως, τους έδιναν τα καφενεία δεν ήταν απλώς μέρη όπου πήγαινε κάποιος να πιεί ένα καλό ή κακό καφέ. Αντιθέτως, αποτελούσαν τα φόρα της δημόσιας ζωής μια πόλης αλλά και μιας ολόκληρης περιφέρειας. Μες την εβδομάδα, χιλιάδες χωρικοί κατέβαιναν από τους ορεινούς οικισμούς τους για να περάσουν λίγο χρόνο στα καφενεία, να καθίσουν και να τα πουν, να ανταλλάξουν πειράγματα, να κλείσουν εμπορικές συμφωνίες, να συζητήσουν για την πολιτική, να μάθουν τα τελευταία κουτσομπολιά, να παίξουν παιχνίδια ή να ακούσουν κάποιον να διαβάζει φωναχτά την εφημερίδα. Τα καφενεία στην πόλη του Οφ επιβεβαίωναν επομένως την ύπαρξη ενός βαθμού διαπροσωπικής σχέσης πέρα από την οικογένεια και το νοικοκυριό, και μάλιστα πέρα από το χωριό ή τις ομάδες χωριών. Θα περιγράψω, πρώτα, το κλασικό μοτίβο συναντήσεων στα καφενεία και κατόπιν θα εξετάσω τα διάφορα είδη καφενείων στην πόλη του Οφ.

Δεν θυμάμαι να άκουσα ποτέ κάποιον να βγάζει λόγο σε ένα καφενείο. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε ενδεχομένως να συμβεί, αλλά δεν συνηθιζόταν¹. Τα καφενεία δεν ήταν σαν τις αίθουσες συνεδριάσεων, τη βουλή ή την πλατεία μιας πόλης, όπου ένα και μόνο άτομο θα απευθυνόταν σε ένα κοινό. Ωστόσο, όλοι αυτοί που κάθονταν και μιλούσαν στα καφενεία θα μπορούσαν κάλλιστα να εκπροσωπήσουν ένα ευρύ κοινό. Για παράδειγμα, ένα χειμωνιάτικο βράδυ περπατούσα στην πόλη με έναν γνωστό μου. Καθώς περνούσαμε από διάφορα καφενεία, κοιτάξαμε μέσα από τα θολά τζάμια και είδαμε ασυνήθιστα μεγάλες παρέες ανδρών να κάθονται στα τραπέζια. Ενώ ήμουν έτοιμος να σχολιάσω το θέαμα, ο γνωστός μου παρατήρησε «το κοινό κάθεται» (millet oturur). Η μετάφρασή μου είναι ελεύθερη². Η εν λόγω τουρκική λέξη *millet*

¹ Εκτός μιας εξαίρεσης, βλέπε στο κεφάλ.2 του γραμματέα του σχολείου, όταν μετέτρεπε την κουβέντα μας στο καφενείο σε ένα είδος όρκου, αλλά μόνο σε μια περίπτωση όταν το κοινό αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από νέους. Και σε μια άλλη περίπτωση, βλέπε την πρόβα ομιλίας για την Ημέρα της Ανεξαρτησίας, που δόθηκε στο Καφενείο της Κεντρικής Πλατείας.

² Μεταφράζοντας την τουρκική λέξη *millet* ως «κοινό» έχω στο νου μου παρόμοιες χρήσεις της στην πόλη Οφ. Με την ευκαιρία της αναχώρησης για το προσκύνημα, όταν εκατοντάδες κάτοικοι της Οφ ανέβαιναν στα λεωφορεία από την πλατεία της πόλης, άκουσα τη φράση, «ο κόσμος αναχωρεί για το

μπορεί να αποδοθεί ως «κοινότητα», «λαός», «άνθρωποι», ή «έθνος». Στην περίπτωση αυτή, νομίζω πως η απόδοση «κοινό» είναι η καταλληλότερη. Οι αλληλεπιδράσεις που συμβαίνουν στα καφενεία βασίστηκαν τόσο στην παραδοχή κοινών δημόσιων κανόνων όσο και στην ύπαρξη ενός γενικού δημόσιου συνόλου. Θα παραθέσω κάποια παραδείγματα για να διαφωτίσω αυτά τα σημεία.

Στα καφενεία, κάποιοι συναναστρεφόταν συνήθως ηλικιωμένους, συγγενείς, φίλους και πελάτες. Όσο κάθονταν, ο ένας χαιρετούσε τον άλλον, κερνούσε ή τον κερνούσαν, και αντάλλασσαν κοινότητες ερωτήσεις. Υπό το πρίσμα αυτό, πολλές από τα λεγόμενα και τις χειρονομίες που έκαναν σε τέτοιες περιστάσεις αποτελούσαν μέρος μιας κοινότητας, θα λέγαμε, συζήτησης. Σε μια ανάλογη συζήτηση έπαιρναν, συνήθως, μέρος μόνο δύο με τέσσερα άτομα που κάθονταν σε ένα μικρό τραπέζι, ενώ άλλες φορές η συζήτηση διευρυνόταν σε περισσότερα τραπέζια. Για παράδειγμα, ένας θαμώνας μπορούσε να φέρει έναν σπουδαίο καλεσμένο στο καφενείο, και ο ίδιος ο καλεσμένος μπορούσε να έρθει με την παρέα του. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο καλεσμένος θα τραβούσε την προσοχή των ανδρών που κάθονταν στα διάφορα τραπέζια, επτά, έντεκα, ή δεκαπέντε άτομα. Ο καλεσμένος θα ανακάλυπτε, μάλιστα, πως όλοι στο δωμάτιο θα γύριζαν να ακούσουν τι είχε να τους πει. Εκείνος, ωστόσο, θα απευθύνονταν στην αίθουσα όχι ως ομιλητής, αλλά μόνο ως συνομιλητής. Στα σχόλιά του θα απαντούσαν οι υπόλοιποι στην αίθουσα με το ανάλογο ύφος.

Όπως φαίνεται από το παράδειγμα, τα άτομα που συνομιλούσαν σε ένα καφενείο δεν γνώριζαν πάντοτε το ένα το άλλο. Οποιοσδήποτε κάθονταν σε ένα καφενείο ήταν έτοιμος να κάνει νέες γνωριμίες με άτομα που δεν είχε ποτέ του συναντήσει. Κάποιοι πήγαιναν στα καφενεία ακριβώς για μια τέτοια γνωριμία, προκειμένου να σπάσουν την πλήξη ενός συνηθισμένου απογεύματος ή μιας βραδιάς. Αυτές οι νέες συναντήσεις περιελάμβαναν γνωριμίες μεταξύ των κατοίκων της Οφ, οι οποίοι θα δημιουργούσαν εύκολα ένα δίκτυο σχέσεων ή θα ζούσαν εμπειρίες που θα τους ένωναν. Οι γνωριμίες με ξένους ακολουθούσαν ένα παρόμοιο μοτίβο με τις γνωριμίες μεταξύ γνωστών, μόνο που χρειάζονταν λίγο περισσότερη προσπάθεια. Από πού είσαι; Το σπίτι σου είναι εκείνο το κτίριο που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από την

προσκύνημα» (millet haca gider). Σε μια περίπτωση, όταν μεγάλες παρέες ανδρών περπατούσαν κατά μήκος της παραλιακής εθνικής, άκουσα την παρατήρηση «ο κόσμος χαίρεται» (millet keyfeder). Για να τονίσουν πόσο πολύ οι κάτοικοι της Οφ συνδέονταν μεταξύ τους από τότε που άφησαν την επαρχία για να δουλέψουν στις πόλεις, ένας συνομιλητής παρατήρησε «ταιριάζουμε» (milletçileriz).

γέφυρα πάνω στο λόφο αριστερά; Ποιος είναι ο πατέρας σου; Είναι αυτός ο Αχμέτ που παντρεύτηκε την κόρη του Ισμαήλ, του μανάβη, που το μαγαζί του είναι λίγο πριν το τζαμί; Αυτοί οι διάλογοι δεν χρειαζόταν να επινοηθούν επιτόπου. Βασίζονταν στους κανόνες ενός δημόσιου συνόλου. Ο ξένος δεν θεωρούνταν ξένος, αλλά μάλλον κάποιος ο οποίος ήταν γνωστός και συγγενής με κάποιον που έμελλε να ανακαλυφθεί.

Τα καφενεία, ως φόρα της δημόσιας ζωής, δεν αποτελούσαν πρόσφατες ανακαλύψεις. Ήταν κάποτε τα όργανα της τοπικής κοινωνικής ολιγαρχίας της μετα-κλασικής περιόδου. Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη λειτουργία τους την δεκαετία του 60', είναι, συνεπώς, χρήσιμο να τα τοποθετήσουμε στη μετάβαση από την αυτοκρατορία στη Δημοκρατία. Από αυτή την άποψη, η σχέση του καφενείου (kahve) με το σαλόνι (oda) είναι σημαντική. Στα περισσότερα χωριά και πόλεις της αγροτικής Ανατολίας, μόλις λίγες δεκαετίες πριν, ένα ή και περισσότερα άτομα διατηρούσαν στα σπίτια τους σαλόνια όπου συναντιούνταν φίλοι και ακόλουθοι. Σε αυτούς τους ιδιωτικούς χώρους, μιλούσαν, έπιναν τσάι ή καφέ, και μερικές φορές γευμάτιζαν μαζί, σταματώντας κάποιες στιγμές για να εκτελέσουν περιστροφές³ και να προσευχηθούν. Όσο πιο σημαντικά ήταν τα άτομα, τόσο πιο ευρύχωρα και περίτεχνα ήταν τα σαλόνια. Κάποια είχαν σκαλιστά ταβάνια, κωνικά τζάκια, σοφράδες και μπάσια⁴ (sedir). Οι συγκεντρώσεις αυτές θα μπορούσαν να συγκριθούν με τις συγκεντρώσεις στην αίθουσα αιτήσεων ενός αρχοντικού (βλέπε κεφ.4). Το σαλόνι, όπως και η αίθουσα αιτήσεων, διέπονταν από κανονιστικές παραστάσεις διαπροσωπικής σχέσης, με το βλέμμα του αγά να ισοδυναμεί με εκείνο του σουλτάνου.

Οι ανώτεροι και κατώτεροι αγάδες στις ανατολικές παράκτιες περιοχές διατηρούσαν τέτοια σαλόνια στις κυβερνητικές τους επαύλεις κατά την περίοδο της αποκέντρωσης (βλέπε κεφ.1). Και αργότερα, όταν δεν τους επιτρεπόταν να έχουν κυβερνητικές επαύλεις, συνέχισαν να διατηρούν σαλόνια στα κτίρια που στεγάζονταν οι Περιφέρειες (βλέπε κεφ.8). Ωστόσο, υπήρχαν σχετικά λίγα σαλόνια στα χωριά των ανατολικών παράκτιων περιοχών συγκριτικά με την αγροτική Ανατολία. Η απαγόρευση των σαλονιών σε μέρη όπως η περιοχή της Οφ δεν ήταν ένδειξη έλλειψης κοινωνικής δομής ή οργάνωσης, αλλά μάλλον το αντίθετο. Φανέρωνε μια

³ ΣτΜ: περιστροφικές κινήσεις κατά το πρότυπο των Δερβίσηδων.

⁴ ΣτΜ: Ελαφρώς υπερυψωμένα βάρθρα όπως στα παραδοσιακά μεσοβίτικα σπίτια.

πιο ισχυρή επαρχιακή κοινωνική ολιγαρχία. Οι ανώτεροι και κατώτεροι αγάδες δεν επέτρεπαν στους απλούς χωρικούς που είχαν κάποια εξέχουσα θέση να χτίσουν και να διατηρήσουν σαλόνια, ακόμη και αν είχαν τα μέσα να το κάνουν.

Τα σαλόνια ήταν χώροι διαπροσωπικής σχέσης και, ως εκ τούτου, το μέσο για να αποκτήσει κάποιος έμπιστους θαμώνες, και συνεπώς μια κίνηση αμφισβήτησης προς την κυρίαρχη εξουσία.

Ταυτόχρονα, οι κύκλοι διαπροσωπικής συσχέτισης στην περιοχή της Οφ αριθμούσαν πολλά άτομα, ώστε ένα μόνο σαλόνι να μην μπορεί να τους χωρέσει όλους. Συνεπώς, τα καφενεία δρούσαν συμπληρωματικά των σαλονιών στις ανατολικές παράκτιες περιοχές. Οι αγάδες κατείχαν ή ενίσχυαν οικονομικά τα καφενεία, κατά τη διάρκεια και μετά την περίοδο της αποκέντρωσης. Οι θαμώνες ήταν υποχρεωμένοι να πηγαίνουν εκεί συχνά, να κάθονται και να μιλούν ακόμη και να κοιμούνται και να τρώνε εκεί, εφόσον κάποια από αυτά τα καφενεία είχαν ξενώνες και κουζίνες. Οι πιο έμπιστοι άνθρωποι των αγάδων, αν όχι και οι ίδιοι οι αγάδες πήγαιναν στα καφενεία. Το αποτέλεσμα ήταν η όλο και μεγαλύτερη απομάκρυνση της οικογένειας και του νοικοκυριού από τα φόρα της δημόσιας ζωής απ' ό,τι στις αγροτικές περιοχές της Ανατολίας. Οι άνδρες των ανατολικών παράκτιων περιοχών, εάν επιθυμούσαν να λογίζονται σημαντικοί, ήταν υποχρεωμένοι να αφήνουν τα χωριουδάκια τους λίγο-πολύ καθημερινά για να δουν και να τους δουν στα καφενεία. Από αυτή την άποψη, τα καφενεία ήταν για τα σαλόνια ό,τι και η εσωτερική αυλή του αρχοντικού για την αίθουσα αιτημάτων. Δημιουργήθηκαν για να οικοδομήσουν σταδιακά μια διαπροσωπική σχέση η οποία διαφορετικά θα επικεντρωνόταν σε ένα και μόνο άτομο.

Τη δεκαετία του '60, τα καφενεία στην περιοχή της Οφ εξακολουθούσαν να αποτελούν μια κληρονομιά της αυτοκρατορικής περιόδου. Οι παλαιοί αγάδες και τα αρχοντικά εξαφανίστηκαν, αλλά οι ηγέτες και οι κύκλοι διαπροσωπικής σχέσης διατηρήθηκαν. Επομένως, τα καφενεία, κάποια περισσότερο από τα άλλα, παρέμειναν τα κατεξοχήν μέρη μιας επαρχιακής κοινωνικής ολιγαρχίας. Απόδειξη αυτού ήταν η απουσία περιπτώσεων όπου ένας ομιλητής απευθύνονταν σε ένα ευρύ κοινό σε ένα καφενείο. Οι επικεφαλής δεν επικοινωνούσαν με τους θαμώνες σε ένα απρόσωπο και αφηρημένο πλαίσιο κανόνων, όπως εκείνο το οποίο ακολουθούσαν, συνήθως, οι πολίτες στις συνελεύσεις τους. Αντίθετα, οι αλληλεπιδράσεις των ατόμων στα καφενεία επιτυγχάνονταν μέσω ενός γνώριμου και οικείου ιδιώματος που

εκφράζονταν συμβατικά αν δεν βίωνονταν συναισθηματικά. Αν και τα πιο σημαντικά πρόσωπα μερικές φορές τα προσφωνούσαν με τον τίτλο όπως «Mehmet Bay⁵», συνήθως, τους αποκαλούσαν με τα μικρά τους ονόματα μόνο, και μερικές φορές με τα ψευδώνυμά τους, όπως «Μεχμετάκη». Δεν τους προσφωνούσαν ποτέ με το αξίωμά τους, όπως «δήμαρχε» (belediye reisi) ή «βουλευτή» (milli mebus).

ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΚΑΦΕΝΕΙΑ

Το γνώριμο και οικείο ιδίωμα στις κοινωνικές σχέσεις ήταν συνδεδεμένο τόσο με την ιεραρχία όσο και την ισότητα. Παραδείγματος χάριν, οι γυναίκες αν και είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα στην Τουρκική Δημοκρατία, δεν θα τις έβλεπε ποτέ κανείς να κάθονται και να συζητούν στα καφενεία. Ο αποκλεισμός τους συμβάδιζε και με άλλα στοιχεία της αυτοκρατορικής περιόδου. Οι γυναίκες δεν ήταν επικεφαλής των νοικοκυριών (hane reisi). Δεν συγκαταλέγονταν στα μέλη της σειράς διαδοχής, και για το λόγο αυτό δεν είχαν επώνυμο. Δεν μπορούσαν να εκπροσωπήσουν νοικοκυριά ή οικογενειακές γραμμές στη δημόσια ζωή. Δεν μπορούσαν είναι επικεφαλής, ούτε συγκαταλέγονταν μεταξύ των έμπιστων ατόμων των επικεφαλής. Συνεπώς, δεν πήγαιναν στα καφενεία, όπως ακριβώς και δεν πήγαιναν στις προσευχές της Παρασκευής. Οι άνδρες εκπροσωπούσαν τις οικογένειες και τα νοικοκυριά στη δημόσια ζωή, ενώ οι γυναίκες συγκαταλέγονταν μεταξύ αυτών των εκπροσωπούμενων οικογενειών και νοικοκυριών.

Αυτοί ήταν αδιάσειστοι κανόνες τη δεκαετία του 60', όπως διεφάνηκε από την περίεργη ανάμνηση του συνομιλητή μου από την «εποχή που σέρβιραν κορίτσια» (βλέπε κεφ. 9). Κάποιος μπορούσε να κάνει κάθε είδους ερωτήσεις στους κατοίκους της Οφ σχετικά με τις ζωές τους, αλλά αναμενόταν να αποφύγει το θέμα της οικογένειας και του νοικοκυριού, και σίγουρα το θέμα των γυναικών που το αποτελούσαν. Είναι, επίσης, πιθανό ότι οι γυναίκες δεν θεωρούνταν ότι αποτελούσαν το δημόσιο σύνολο (millet) στην περιοχή της Οφ. Τα κύρια ονόματα των γυναικών και των θυγατέρων δεν καταγράφονταν στην υπηρεσία απογραφής⁶. Οι άνδρες δεν προσμετρούσαν τις κόρες τους, όταν τους ρωτούσαν για τον αριθμό των παιδιών

⁵ ΣτΜ: «Κύριε Μεχμέτ»

⁶ Όταν αποπειράθηκα να χρησιμοποιήσω αρχεία απογραφών στα κυβερνητικά κτίρια ως τη βάση οικογενειακών γενεαλογιών, ανακάλυψα ότι οι περισσότερες κόρες και σύζυγοι καταγράφονταν με το όνομα «Εύα» (Hava).

τους⁷. Είναι πιθανές πολλές περιφράσεις. Κάποιος μπορούσε να ρωτήσει για την «οικογένεια» ενός φίλου ή ενός συνεργάτη (çoluk çocuğunuz için mi?), αλλά μια ερώτηση για την υγεία της συζύγου (eşiniz için mi?) ήταν πολύ. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι ο αναγνώστης μπορεί ασφαλώς να υποθέσει πως όλοι οι συνομιλητές που αναφέρω άμεσα ήταν άνδρες (βλέπε εικ. 10 και 11)⁸.

Η ιεραρχία στις σχέσεις των δύο φύλων συνδέονταν και με μια ιεραρχία όσον αφορά την ηλικία. Όταν ένας ηλικιωμένος άνδρας έμπαινε σε ένα καφενείο, δεν ήταν ασυνήθιστο να βλέπεις ένα, δύο, ή και τρεις νεαρούς να φεύγουν από το δωμάτιο. Οι τελευταίοι ήταν οι μικρότεροι σε ηλικία συγγενείς –αδέρφια, υιοί, ή ανίψια- του ηλικιωμένου. Έφευγαν από το καφενείο ως ένδειξη αναγνώρισης ότι ο ηλικιωμένος θα τους εκπροσωπούσε στο δημόσιο βίο. Αν έμεναν, πέρα από το γεγονός ότι θα προβάλλονταν ως ξεχωριστά άτομα στο δημόσιο βίο, θα ήταν επίσης και μια προκλητική κίνηση ή περιφρόνηση. Θα ήταν σαν να έλεγαν : «είμαι και εγώ ένας ικανός δημόσιος εκπρόσωπος. Και εγώ μπορώ να έχω φίλους και συνεργάτες στο δημόσιο βίο. Επομένως, δεν είμαι υποχρεωμένος να σε σέβομαι. Δεν ανήκω στη στενή οικογένεια ή το νοικοκυριό». Για το λόγο αυτό, ο νεαρός ο οποίος ήταν μέλος του ίδιου νοικοκυριού με τον ηλικιωμένο άνδρα ήταν υποχρεωμένος να φύγει, ενώ η υποχρέωση εξασθενούσε όσο η συγγένεια χανόταν.

Τα δύο παραδείγματα, ιεραρχία ως προς το φύλο και την ηλικία, απεικονίζουν τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκαν οι οικογένειες και τα νοικοκυριά με τη σύνδεσή τους με ένα συγκεκριμένο είδος δημόσιου βίου. Δεν ίσχυε, ωστόσο, το αντίστροφο.

⁷ Κάποιοι τώρα υποστηρίζουν ότι οι ανθρωπολόγοι μεγαλοποίησαν τη σημασία αυτής της πρακτικής επειδή δεν καταλάβαιναν πως η λέξη για το «παιδί» (çocuk) αναφερόταν μόνο στα αγόρια. Επομένως, ρωτούσαν με αφέλεια «Πόσα αγόρια έχεις»; Ενώ το σημείο αυτό είναι κατανοητό, είναι απορίας άξιον πως μια λέξη που χρησιμοποιείται τόσο συχνά για να ρωτήσει για τα παιδιά κατηγοριοποιείται ως αρσενική παρά ως θηλυκή.

⁸ Διαφορετικά, η σύζυγός μου ήταν ικανή να μου κάνει αξιοσημείωτες παρατηρήσεις σχετικά με τις κοινωνικές σχέσεις των γυναικών της πόλης.

Εικόνα 10. Ένας απόγονος του Φερχάτ Αγά (με το καπέλο), ένας μεγαλύτερος (με το τουρμπάνι) και γυναίκες

Μια μελέτη για την οικογένεια στις ανατολικές παράκτιες περιοχές θα αποκαλύψει όλες τις διαφορές μεταξύ των νοικοκυριών, τις τουρκικές, κουρδικές, λάζικες, αρμενικές, ελληνικές, γεωργιανές, κιρκασιανικές, βοσνιακές και αλβανικές επιρροές. Ταυτόχρονα, όλες αυτές οι διαφορές λίγο-πολύ αμβλύνθηκαν με τις νόρμες ενός συγκεκριμένου τρόπου δημόσιου βίου. Οι κύκλοι των ηλικιωμένων, συγγενών, φίλων και πελατών που συνδέονταν με τα καφενεία ήταν δημόσιοι και όχι ιδιωτικοί σχηματισμοί. Οι ηλικιωμένοι άνδρες δεν είχαν το προνόμιο να κάθονται και να μιλάνε στα καφενεία ως αποτέλεσμα της οικογενειακής και οικιακής δομής. Οι διακρίσεις ως προς το φύλο και την ηλικία είχαν τις ρίζες τους στο δημόσιο βίο, και οι εν λόγω διακρίσεις επηρέαζαν με τη σειρά τους τη δομή της οικογένειας και των νοικοκυριών.

Αφού οι χωρικοί δεν έσκυβαν πια να φιλήσουν το χέρι του επικεφαλής, ο οδηγός καλής συμπεριφοράς στα καφενεία προσαρμοζόταν ακριβώς έτσι, ώστε να εκφράσει κοινωνική υπεροχή και θέση. Για παράδειγμα, οι χωρικοί στην πόλη και στην περιοχή της Οφ δεν έπιναν σχεδόν ποτέ καφέ στα καφενεία. Αγόραζαν για τον εαυτό τους και τους συνεργάτες τους τσάι σε μικρά ποτήρια έναντι ελάχιστων λιρών, τα οποία κατανάλωναν σε πολλές δόσεις όλο το απόγευμα ή το βράδυ. Ο καφές, ο οποίος

Εικόνα 11. Ένας αστός στο σπίτι του

σερβίρονταν α λα τουρκικά σε μικρά φλιτζάνια, προορίζονταν για τους φιλοξενούμενους που είχαν κάποιο αξίωμα. Επομένως, η επιλογή του ροφήματος ήταν απλά ένας τρόπος για να εκφραστεί η ιεραρχία στις κοινωνικές σχέσεις. Άλλοι τρόποι περιελάμβαναν τη διάταξη των καθισμάτων, ποιος θα σερβίρονταν πρώτος και ποιος τελευταίος, ποιος θα μιλούσε περισσότερο και ποιος λιγότερο, και εάν κάποιος ομιλητής συγκέντρωνε την προσοχή ενός και μόνο τραπέζιού ή περισσότερων. Το ιδίωμα της οικειότητας και της εξοικείωσης στα καφενεία ήταν, στην περίπτωση αυτή, έκφραση ενός συγκεκριμένου κύρους, ένας οθωμανισμός που είχε προσαρμοστεί, ακόμη και αν τροποποιήθηκε εν μέρει, στο δημοκρατικό πολίτευμα.

Μια περίεργη διάταξη, χαρακτηριστική των περισσότερων καφενείων στην περιοχή της Οφ αποκαλύπτει μια εντυπωσιακή αποτύπωση αυτού του κύρους. Υπήρχε ένα μικρότερο δωμάτιο το οποίο χωρίζονταν από τον κυρίως χώρο με ένα είδος διαχωριστικού, έτσι ώστε το ένα δωμάτιο να βρίσκεται μέσα στο άλλο. Τα μικρά αυτά δωμάτια μπορούσαν να θερμανθούν πολύ πιο αποτελεσματικά μια βροχερή και κρύα χειμωνιάτικη ημέρα, αλλά δεν ήταν αυτός ο πραγματικός λόγος ύπαρξής τους. Τα μικρά δωμάτια ήταν μέρη κατάλληλα για ένα πιο στενό και οικείο είδος σχέσης, όπου συζητούνταν πιο ελεύθερα λεπτά θέματα. Η διάταξη ενός δωματίου μέσα σε ένα

άλλο, δεν περιορίζονταν μόνο στα καφενεία. Τα καταστήματα και τα γραφεία είχαν επίσης ένα μικρό δωμάτιο χωριστά από το κυρίως δωμάτιο. Ο ιδιοκτήτης του καταστήματος μπορούσε να υποδεχτεί έναν πελάτη, ενώ ο αξιωματούχος έναν πολίτη σε ένα οικείο και οικογενειακό περιβάλλον. Εκεί μπορούσαν να καθίσουν και να μιλήσουν ακολουθώντας κανόνες κοινωνικότητας, παρόλο που η δουλειά ή η κυβέρνηση τους έφερε κοντά. Κάποια μαγαζάκια παρουσίαζαν μεγάλο ενδιαφέρον επειδή είχαν μικρά χωρίσματα τα οποία χωρούσαν μετά βίας δύο-τρία άτομα στριμωγμένα, των οποίων τα γόνατα ακουμπούσαν το ένα στο άλλο, με μια σόμπα *Primus* και μια τσαγιέρα που ισορροπούσε επικίνδυνα στην άκρη ενός ραφιού. Κάποιος, λοιπόν, μπορούσε να μπει σε ένα μαγαζί ή γραφείο και να του φέρονται ως πελάτη ή ως πολίτη. Μπορούσε, όμως, και να εισέλθει ένα μαγαζί ή γραφείο ως «ο Ισμαήλ, ο υιός του Μουράτ από το χωριό Μπαλέκ» ή ως «ο Αχμέτ, ο υιός του Ραμ από την πόλη Οφ» και να του φερθούν διαφορετικά, μετά την ανταλλαγή χαιρετισμών, πίνοντας τσάι και έχοντας μια συνομιλία. Τα εσωτερικά δωματιάκια που βρίσκονταν μέσα σε δωμάτια αποτελούσαν ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας διαπροσωπικής σχέσης. Ήταν μέρη αποκλειστικά για στενού τύπου σχέσεις που διαφοροποιούσαν «τους εντός» από «τους εκτός».

Ένα ή περισσότερα από τα δωματιάκια που βρίσκονταν εντός των μεγάλων δωματίων των καφενείων μπορεί αρχικά να κτίστηκαν από κάποιον αγά της τελευταίας αυτοκρατορικής περιόδου. Όπως μας ενημερώνει ο Günday, οι αγάδες από τα γύρω χωριά διατηρούσαν τότε σαλόνια στην Οφ (βλέπε κεφ.8). Είναι πιθανό, οι αγάδες αυτοί να πήγαιναν στις μικρές αυτές αίθουσες συσκέψεων οι οποίες επικοινωνούσαν με τις μεγαλύτερες αίθουσες συσκέψεων. Και αν όντως το έκαναν, στις τελευταίες σερβίρονταν τσάι και, κυρίως, καφές. Αυτές οι αίθουσες συσκέψεων, πιθανώς, θα είχαν εξελιχθεί σε καφενεία σε ορισμένες περιστάσεις, εάν όντως δεν είχαν φτιαχτεί εξ αρχής ως τέτοια. Και θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει ότι η μετατροπή της αίθουσας σύσκεψης σε εμπορικό καφενείο θα ήταν ένας τρόπος για να αποφευχθούν οι κυβερνητικοί περιορισμοί.

Δεν θα ισχυριζόμουν ότι αυτές οι κατασκευές στην πόλη του Οφ ήταν σαφείς απομιμήσεις της αρχιτεκτονικής του παλατιού, η οποία χαρακτηρίζονταν και εκείνη από δωματιάκια μέσα σε δωμάτια (βλέπε κεφ.4). Αντιθέτως, θα έλεγα ότι ήταν αποτέλεσμα της επιρροής που είχε η τακτική της Πύλης, να κυριαρχεί μέσω των

διαπροσωπικών σχέσεων, από το κέντρο στην περιφέρεια. Συνεπώς, δεν έχει νόημα να δούμε τις κανονιστικές συμπεριφορές στα καφενεία της Οφ ως απομιμήσεις του τελετουργικού και του πρωτοκόλλου του παλατιού. Ήταν το αποτέλεσμα της επιρροής των δεοντολογικών πρακτικών της πολιτικής εξουσίας, παρά η τυφλή απομίμηση των τύπων της Πύλης.

Οι συνομιλητές μου στην Οφ θα γελάσουν με την καρδιά τους όταν μάθουν ότι συνέδεσα τα καφενεία τους με κανονιστικές συμπεριφορές. Άκουσα πολλά επικριτικά σχόλια από τους κατοίκους της Οφ όσον αφορά τους κακούς τρόπους των συμπατριωτών τους στα καφενεία. Κάποιοι κάθονταν με τα πόδια ανοιχτά και τα πέλματα ενωμένα και ήταν κακοντυμένοι. Κάποιους τους έπαιρνε ο ύπνος στις καρέκλες ή στα τραπέζια. Κάποιοι άλλοι μιλούσαν δυνατά και αθυρόστομα. Στο καφενείο, άκουγα επαίνους για την αρρενωπότητα των ανδρών της Οφ, οι οποίοι διακόπτονταν από μπαλωθιές. Είδα να ανταλλάσσονται τεράστια ποσά για την αγορά ενός μεγάλου φορτηγού *Vabis*. Παρακολούθησα παιχνίδια με τράπουλα και κάθε φορά που έριχναν ένα χαρτί στο τραπέζι, αυτό συνοδεύονταν και από έναν ήχο που έμοιαζε σαν το πρώτο αεράκι ή με μια πιστολιά. Ανταλλάξαμε πληροφορίες για το τι θεωρούνταν εξωτικές σεξουαλικές πρακτικές στις Ηνωμένες Πολιτείες και τι στην Τουρκία. Άκουσα συζητήσεις για το πώς δωροδόκησε κάποιος δημοτικούς υπαλλήλους στην Κωνσταντινούπολη. Αλλά άκουσα και συζητήσεις για την ηθική της εργασίας και τη σημασία της για την ευημερία του έθνους. Με προειδοποίησαν για την τραγική μοίρα που περιμένει τους άπιστους μετά θάνατον. Άκουσα λεπτομερείς αναλύσεις για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, της Ελλάδας και της Αμερικής. Με ρώτησαν λεπτομέρειες για το ταξίδι στο διάστημα.

Κάποιες φορές, οι συνομιλητές μου παραπονέθηκαν πως οι κοινωνικές σχέσεις στα καφενεία χειροτέρεψαν τα τελευταία χρόνια. Άκουσα κάποιους να λένε ότι κάποτε τα χαρτιά, το γέλιο, τα τυχερά παιχνίδια και το ποτό ήταν ουσιαστικά άγνωστα στα καφενεία της Οφ. Άλλοι, πάλι, συνομιλητές δήλωσαν πως όλα αυτά ανέκαθεν υπήρχαν, τουλάχιστον σε κάποια καφενεία. Το σίγουρο, πάντως, είναι ότι το κανονιστικό πρότυπο συμπεριφοράς μεταξύ των κατοίκων της Οφ, καθώς και των γειτόνων, στα ανατολικά και δυτικά της Οφ, είναι πιθανόν πολύ πιο έντονο από οπουδήποτε στην Ανατολία. Ωστόσο, εάν οι κάτοικοι της Οφ μπορεί ενίοτε να

μιλούσαν άσεμνα και να έκαναν απρεπείς χειρονομίες, είχαν από την άλλη μια έντονη αίσθηση πειθαρχίας στις διαπροσωπικές τους σχέσεις.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΚΑΦΕΝΕΙΩΝ ΠΟΥ ΥΠΗΡΧΑΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Έχω περιγράψει τον κώδικα διαπροσωπικών σχέσεων στα καφενεία ως μια μορφή δημόσιου βίου. Πρόκειται, όμως, για μια ανεπίσημη παρά επίσημη μορφή δημόσιου βίου. Αυτό ήταν το θέμα κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και αυτό συνεχίζει να είναι το θέμα και στην Τουρκική Δημοκρατία. Οι κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς στα καφενεία ήταν ένα είδος εργασίας που αποσκοπούσε στη δημιουργία και τη διατήρηση περιφερειακών δικτύων. Ούτε η ίδια η εργασία ούτε τα περιφερειακά δίκτυα, ως αποτέλεσμά της, είχαν οριστεί και επιβληθεί ρητά με επίσημα νομοθετικά κείμενα ή διατάξεις. Η ηγεμονία της εξαρτιόνταν από ένα κοινωνικό σύστημα παρατήρησης, πειθαρχίας, και κανόνων παρά στους νόμους, τα δικαστήρια, και την αστυνομία του κρατικού συστήματος. Συνεπώς, το παλαιό δημοκρατικό σύστημα θα διαμόρφωνε το νέο ακόμη και μετά την εθνική επανάσταση που οδήγησε στην κατάργηση και αντικατάσταση του αυτοκρατορικού κρατικού συστήματος.

Πριν εξετάσουμε πως τα καφενεία έπαιξαν έναν σημαντικό ρόλο σε αυτή την διαμόρφωση, θα αναφέρω πρώτα μια σημαντική διαφοροποίηση στα είδη των καφενείων στην Οφ. Κάποια καφενεία ήταν χώροι μάλλον για τις ελίτ του νέου δημοκρατικού καθεστώτος παρά για τις ελίτ του παλαιού. Ο Όμιλος της Νέας Πόλης (Yeni şehir Kulübü) και το Δημοτικό Καφενείο (Belediye Kiraathanesi) βρίσκονταν στο νέο κέντρο της πόλης και κτίστηκαν μετά την διακήρυξη της Τουρκικής Δημοκρατίας (βλέπε κεφ.1).

Και τα δύο αυτά καφενεία προσέλκυαν προσεγμένους πελάτες από τους οποίους απουσίαζαν παντελώς οι χωρικοί.

Ο Όμιλος της Νέας Πόλης βρίσκονταν πίσω από το κυβερνητικό κτίριο, μακριά από την πόλη, κοντά στην παραλία. Σε αυτό συνήθως σύχναζαν αξιωματούχοι, επαγγελματίες, και επιχειρηματίες οι οποίοι συνήθως, όχι πάντα, ήταν από κάπου αλλού, εκτός της περιοχής της Οφ. Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονται υψηλόβαθμοι κυβερνητικοί υπάλληλοι, όπως ο περιφερειάρχης, ο εισαγγελέας, ο περιφερειακός

στρατιωτικός αξιωματούχος, και οι δύο δικαστές. Σε αυτό σύχναζαν επίσης, και κάποιοι επαγγελματίες της πόλης. Κάποιοι εξ αυτών κατάγονταν από την Οφ, ενώ οι περισσότεροι από το Ριζέ, το Μπαϊμπούρτ και την Τραπεζούντα. Συμπεριλαμβάνονται δύο δικηγόροι, ένας ιατρός, ένας τραπεζίτης, ένας φαρμακοποιός, ένας ελαιοχρωματοπώλης, και ένας σημαντικός έμπορος συσκευών. Ήταν ένα μέρος όπου κάποιος μπορούσε να πιεί κάτι, να παίξει χαρτιά και τάβλι, αν και το τελευταίο δεν ήταν η αγαπημένη ενασχόληση των χωρικών.

Το Δημοτικό Καφενείο βρισκόταν απέναντι από την είσοδο του κυβερνητικού κτιρίου, ακριβώς απέναντι από την πλατεία Ατατούρκ. Περιελάμβανε μια συνεχόμενη αίθουσα που ονομάζονταν «Σύλλογος Εκπαιδευτικών της Οφ» (Of Öğretmen Derneği). Το εν λόγω καφενείο ήταν μέρος μιας αλυσίδας γραφείων και διαμερισμάτων που περιελάμβανε τις κατοικίες των ανώτερων υπαλλήλων και αξιωματούχων. Εδώ μπορούσε κανείς να παίξει χαρτιά ή τάβλι, αλλά δεν σερβίρονταν οινοπνευματώδη ποτά. Σε αυτό σύχναζαν ελάχιστοι κατώτεροι υπάλληλοι και αξιωματούχοι, πολλοί εκπαιδευτικοί της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και νεαροί που τελείωσαν το λύκειο ή ήταν κάτοχοι πανεπιστημιακού τίτλου αλλά ήταν προς το παρόν άνεργοι. Οι περισσότεροι εξ αυτών ήταν από την περιοχή της Οφ.

Το κλίμα σε αυτά τα δύο κτήρια ήταν διαφορετικό. Οι θαμώνες του Ομίλου της Νέας Πόλης ήταν οπαδοί του κοσμικού χαρακτήρα και εθνικιστές. Μπορεί που και που να μιλούσαν για εθνικά θέματα, αλλά συνήθως απέφευγαν να αναφερθούν σε άτομα και περιστατικά της περιοχής της Οφ. Όσον αφορά το ντύσιμό τους, την ομιλία και το φέρσιμό τους δεν διέφερε και πολύ από εκείνο των μικροαστικών συνοικιών της Τραπεζούντας, της Άγκυρας και της Κωνσταντινούπολης. Οι θαμώνες του Δημοτικού Καφενείου, εκτός από τους εκπαιδευτικούς και τους δημοσίους υπαλλήλους, ήταν κυρίως νεαροί, μορφωμένοι νέοι οι οποίοι πήγαιναν εκεί για να αποφύγουν τους ηλικιωμένους που σύχναζαν στα άλλα καφενεία. Οι συζητήσεις τους περιστρέφονταν γύρω από ζητήματα πέραν της Οφ, εστιάζοντας στην καριέρα, τα αθλητικά, τη μόδα, τη λογοτεχνία και τις ταινίες.

Δεν νομίζω ότι ο κώδικας κοινωνικών σχέσεων σε αυτά τα δύο καφενεία θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση ενός τύπου δημόσιου βίου, επίσημου ή ανεπίσημου. Αυτό δεν σημαίνει ότι όσοι σύχναζαν σε αυτά δεν πειθαρχούσαν σε ένα κοινό τρόπο

σκέψης και πράξεων. Αντιθέτως, η πελατεία του Ομίλου της Νέας Πόλης και του Δημοτικού Καφενείου είχαν λάβει εξέχουσα μόρφωση. Οι περισσότεροι φοίτησαν στο Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λύκειο. Κάποιοι αποφοίτησαν από Ανώτατες Σχολές, αποκτώντας πανεπιστημιακούς τίτλους ή επαγγελματικά πιστοποιητικά. Χάρη σε αυτή τους την κατάρτιση, ήταν και εκείνοι μέλη των κύκλων διαπροσωπικής σχέσης. Αλλά οι κύκλοι αυτοί, την φύση των οποίων δεν θα εξετάσουμε στην παρούσα μελέτη, δεν δημιουργήθηκαν ούτε ακολούθησαν τον κώδικα κοινωνικής συμπεριφοράς στα καφενεία.

Σε πολλές πόλεις της Τουρκίας, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που βρίσκονται κατά μήκος του ανατολικού Εύξεινου Πόντου, οι κοινωνικοπολιτικές ομάδες που σύχναζαν στα καφενεία όπως στον Όμιλο της Νέας Πόλης και στο Δημοτικό Καφενείο κυριάρχησαν στο δημόσιο βίο τη δεκαετία του '60. Στην πόλη της Οφ, ωστόσο, οι πολίτες αυτοί υπερείχαν αριθμητικά κατά δεκάδες χιλιάδες σε σχέση με άλλους χωρικούς και αστούς που ανήκαν στην κάθετη και οριζόντια αλληλεγγύη.

Η πόλη της Οφ διέφερε από τις άλλες πόλεις μόνο ως προς το βαθμό διαφορετικότητας και όχι ως προς το είδος. Η Οφ, απλά, αναφέρεται ως ένα ιδιαίτερα εντυπωσιακό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η παλαιά δημοκρατία επηρέασε τη νέα. Με αφορμή αυτό, θα περιγράψω τη σχέση των καφενείων και των συνεταιρισμών για να απεικονίσω τον διπλό αυτό χαρακτήρα του δημόσιου βίου στην Τουρκική Δημοκρατία. Για να το επιτύχω αυτό, θα επικεντρωθώ στους τρεις εγγονούς του πρεσβύτερου υιού του Φερχάτ Αγά.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ

Πρόκειται για ένα κείμενο πανεπιστημιακού επιπέδου με αρκετές μεταφραστικές δυσκολίες. Από μόνη της, άλλωστε, η μετάφραση δεν είναι μια απλή γλωσσική διαδικασία που βασίζεται στη στείρα γνώση μιας γλώσσας αφετηρίας και μιας γλώσσας άφιξης, αλλά μια πολύπλοκη, σύνθετη και δυναμική διαδικασία που ενεργοποιεί τόσο τον γλωσσικό όσο και τον εξωγλωσσικό εξοπλισμό του μεταφραστή, ο οποίος καλείται να αντιμετωπίσει προβλήματα γλωσσικά (λεξιλογικά, συντακτικά, κειμενικά), εξωγλωσσικά (πολιτισμικά, θεματικά, εγκυκλοπαιδικά) και μεταφοράς (ισοδυναμίας του όρου). Το πρωτότυπο κείμενο παρουσίαζε δυσκολίες που σχετίζονται με τα πραγματολογικά στοιχεία εφόσον περιείχε πολλά στοιχεία και όρους μιας δεύτερης ξένης γλώσσας-της τουρκικής. Η μεγαλύτερη δυσκολία στην απόδοση της μετάφρασης ήταν, επομένως, οι τουρκικοί όροι που υπήρχαν στο πρωτότυπο αγγλικό κείμενο. Ο όρος *cahve* που εμφανιζόταν πολύ συχνά στο κείμενο-πηγή και σημαίνει τόσο «καφές» όσο και «καφενείο», αποδόθηκε ως «καφενείο». Το ίδιο και ο *kiraathane* που ο συγγραφέας το απέδωσε ως *reading rooms* αποδόθηκε ως «καφενείο». Ως εκ τούτου, και το *Belediye kiraathane* αποδόθηκε ως «Δημοτικό Καφενείο» και το *Yeni şehir Kulübü* ως «Όμιλος της Νέας Πόλης».

Δυσκολία, επίσης, παρουσιάστηκε στην απόδοση του όρου *millet* το οποίο εν τέλει μεταφράσαμε ως «κοινό». Αλλά και το *sedir* αποδόθηκε με ένα τοπικό όρο, «τα μπάσια», το υπερυψωμένο, δηλαδή, βάθρο που υπάρχει και στα παραδοσιακά μετσοβίτικα σπίτια εν είδη καναπέ.

Όσον αφορά στα κύρια ονόματα, τα ονόματα των πόλεων αποδόθηκαν με τις ελληνικές λέξεις π.χ. Κωνσταντινούπολη (Istanbul), Οφ (Of), Τραπεζούντα (Trabzon), Άγκυρα (Ankara), τα χωριά Ριζέ (Rize), Μπαϊμπούρτ (Bayburt) και Μπελέκ (Belek) ενώ οι *Oflus*, οι κάτοικοι από την πόλη Οφ, αποδόθηκε ως «οι κάτοικοι της Οφ». Επίσης, οι βασικές γνώσεις τουρκικών βοήθησαν στην κατανόηση των όρων *Rizeli*, *Bayburtlu* *Trabzonlu* εφόσον οι καταλήξεις *-li* και *-lu* δηλώνουν τον τόπο καταγωγής ή προέλευσης. Συνεπώς, οι παραπάνω όροι μεταφράστηκαν ως «από το Ριζέ», «από το Μπαϊμπούρτ» και «από την Τραπεζούντα».

Ως προς τα ονόματα των προσώπων, ο *Ferhat Agha* μεταφράστηκε ως «Φερχάτ Αγάς» και ο *Murad* ως «Μουράτ» ενώ η κλητική προσφώνηση *Mehmet Bay* ως «Κύριε Μεχμέτ» εφόσον ο όρος *bay* για να δηλώσει τον κύριο έπεται του κυρίου

ονόματος στην τουρκική γλώσσα. Επίσης, η κλητική προσφώνηση *Belediye reisi* αποδόθηκε ως «δήμαρχε», η *Milli mebus* ως «βουλευτή» ενώ η *Little Mehmet* ως «Μεχμετάκη». Το κύριο όνομα του συγγραφέα *Günday* παρέμεινε. Οι στοιχειώδεις γνώσεις, όπως η κατάληξη *-όγλου*, βοήθησαν για να κατανοήσουμε ότι οι όροι *Muradoğlu* και *Ramoğlu* αντιστοιχούν στον «γιό του Μουράτ» και τον «γιό του Ράμο» αντίστοιχα. Ο όρος *Atatürk Square* αποδόθηκε ως «Πλατεία Ατατούρκ» και όχι ως *Πλατεία Ο πατέρας των Τούρκων*.

Εκτός από τον όρο *καφενείο* η πολύ συχνά εμφανιζόμενη λέξη στο πρωτότυπο, *Oda* αποδόθηκε ως «σαλόνι» ενώ ο όρος *Hane reisi* αποδόθηκε ως «νοικοκυριό».

Ο πολιτισμικός όρος *Primus* εφόσον είναι γνωστή μάρκα σόμπας δεν αποδόθηκε στα ελληνικά αλλά παρέμεινε ως *brand name* στα αγγλικά.

Το *middle court* που αρχικά αποδόθηκε ως «μεσαία δικαστήρια» αποδόθηκε κατόπιν ωρίμου σκέψης και έξωθεν, ευτυχώς, παρέμβασης ως «εσωτερική αυλή», ενώ ο όρος *Petition room* αποδόθηκε ως «αίθουσα αιτημάτων» και όχι ως «αίθουσα αιτήσεων». Σύμφωνα με τη συνηθισμένη πρακτική των ηγεμονιών της Μέσης Ανατολής κύρια λειτουργία του κράτους ήταν να παρέχει δικαιοσύνη στους υπηκόους του. Συνεπώς, όλοι θεωρητικά οι υπήκοοι μπορούσαν να αποταθούν στον ηγεμόνα ζητώντας δικαιοσύνη για κάποια αδικία που υπέστησαν ή προκειμένου να ζητήσουν κάποια χάρη. Η Πύλη χωρίζονταν στο εξωτερικό τμήμα των ανακτόρων όπου έδρευε η γραφειοκρατική κυβερνητική μηχανή και το εσωτερικό που αποτελούνταν από το χαρέμι και τα ιδιαίτερα διαμερίσματα του Σουλτάνου όπου στήνονταν το αυτοκρατορικό ντιβάνι (συμβούλιο) υπό την προεδρία του Σουλτάνου και δεχόταν τα αιτήματα του λαού, πρακτική που συνεχίστηκε και μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων μέχρι που καταργήθηκε από τον Κεμάλ Ατατούρκ.

Εντύπωση μας προκαλεί, αν και δεν θα έπρεπε, ο υποτιμητικός όρος *Hawa* που αποδίδεται ως «Εύα» για να αναφερθεί σε κάθε γυναίκα από την Τουρκία, απρόσωπα. Στο ίδιο φαλλοκρατικό καθεστώς, και ο όρος *çocuk* που σημαίνει «παιδί» αναφέρεται στην ουσία στα «αγόρια» της οικογένειας οι οποίοι συνεχίζουν το επώνυμο της οικογένειας και είναι οι αρχηγοί των νοικοκυριών και οι συνεχιστές της οικογενειακής διαδοχής. Μέσω της μεταφραστικής διαδικασίας μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες για την κουλτούρα ενός λαού και στη συγκεκριμένη περίπτωση την υποδεέστερη για να μην πούμε ασήμαντη θέση της γυναίκας στο πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας. Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά την ιστορία των

σαλονιών και των καφενείων στον τουρκικό χώρο καθώς και την ιστορία του καφέ και του καπνού που ταυτίστηκαν με το δημοφιλή αυτό ανδροκρατούμενο χώρο.

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ

Καφενείο στην Κωνσταντινούπολη, 19^{ος} αιώνας⁹

«Οι κυρτές μύτες, τα ηλιοφαγωμένα πρόσωπα, τα δασιά φρύδια και τα τραχιά χαρακτηριστικά δεν κάνουν κάποιον φαύλο, και τούτα τα πλάσματα με το άγριο παρουσιαστικό μύριζαν τον καφέ τους και παραδίδονταν στη χαυνωτική τέρψη του καπνίσματος με γαλήνη εκπληκτική για θνητούς¹⁰»

Εισαγωγή

Το καφενείο είναι ο κατεξοχήν χώρος ψυχαγωγίας και κοινωνικών συναναστροφών των Οθωμανών. Αποτελούσε το δεύτερο σπίτι για πολλούς άνδρες και το σήμα κατατεθέν της πολιτιστικής ζωής της πόλης¹¹. Αν εξαιρέσουμε, ίσως, τα λουτρά δεν υπήρχε στη Μέση Ανατολή κάποιος παραπλήσιος θεσμός. Τα καφενεία έγιναν το πολιτιστικό λιμάνι όπου οι άνδρες μπορούσαν να συζητήσουν με φίλους και συνεργάτες αλλά και με ξένους επισκέπτες, να μάθουν νέα και κουτσομπολιά, να

⁹ <http://konstantinoupoli-2013.blogspot.com/2013/03/kahvesi.html>

¹⁰ σ.108-9, Θεόφιλος Γκωτιέ, Κωνσταντινούπολη, εκδ.Καστανιώτη, Ματιές και Τόποι, 1998

¹¹σ.14, Skoumbourdi Artemis, Coffee Shops of old Athens, Municipality of Athens

χαρούν από την παρέα των άλλων, να παίζουν χαρτιά και τάβλι, να παρακολουθήσουν παραστάσεις και θέατρο σκιών.

Καφενεία είχαν ήδη ανοίξει στη Μέκκα πολύ πριν την οθωμανική κατάκτηση (1516-17). Μέχρι το 1555, δύο Σύροι έμποροι από τη Δαμασκό εγκαινίασαν το πρώτο καφενείο στην Κωνσταντινούπολη¹². Συγκεκριμένα, το εν λόγω καφενείο έκανε την εμφάνισή του στην περιοχή του Ταχτακαλέ, στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς ενώ μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν περισσότερα από 2.500 καφενεία στην Κωνσταντινούπολη¹³.

Τα καφενεία ήταν η απάντηση στις μεγάλες αλλαγές στην αγροτική, κοινωνική και οικονομική δομή. Αν και τα καφενεία εισέβαλλαν στην αγροτική Τουρκία, σχετικά πρόσφατα αποτελούν ένα πολύ παλιό θεσμό στον τουρκικό αστικό ιστό. Πολύ πριν την εμφάνιση των δημόσιων καφενείων, οι Τούρκοι συνήθιζαν να βρίσκονται σε ιδιωτικά σαλόνια που τα διατηρούσαν άνδρες με μεγάλη επιρροή. Σιγά-σιγά το έθιμο έσβησε και οι λόγοι ήταν αρκετοί. Η αύξηση του πληθυσμού, οι μετακινήσεις των ατόμων από χωριό σε χωριό, η αποδυνάμωση των παλαιών κοινωνικών θεσμών και μοτίβων κοινωνικής διαστρωμάτωσης καθώς και η μετάβαση από την καλλιέργεια της γης, που περιορίζονταν στην αυτάρκεια της οικογένειας, σε μια μαζική εμπορική καλλιέργεια ευνόησε την δημιουργία των καφενείων¹⁴.

Καφενεία και Σαλόνια

Ως δημόσιος θεσμός, τα καφενεία διαχωρίζονται από τις συγκεντρώσεις φίλων και συγγενών στα ιδιωτικά σαλόνια (*misafir odasi* ή *misafirhane*). Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι εκτός από τα ιδιωτικά υπήρχαν και τα δημόσια σαλόνια (*köy odası*, *halk evi*, *halk odası*), τα οποία δημιουργήθηκαν με κρατική ενθάρρυνση σε πόλεις και

¹² σ.1359, James Grehan, Smoking and “Early Modern” Sociability: The Great Tobacco Debate in the Ottoman Middle East (Seventeenth to Eighteenth Centuries), *The American Historical Review*, vol.111, No.5 (December 2006), pp.1352-1377, Oxford University Press, <http://www.jstor.org/stable/10.1086/ahr.111.5.1352>

¹³ https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_coffeehouse

¹⁴ www.jstor.org/stable/43616850, Brian W.Beeley, “The Turkish village coffeehouse as a social institution”, *Ekistics*, vol.31, No. 187, THE HUMAN COMMUNITY (JUNE 1971), pp.414-419

κεφαλοχώρια κατά τη διάρκεια του Β'ΠΠ και αργότερα¹⁵. Βέβαια, και στα δύο είναι κοινά η συναναστροφή και επικοινωνία.

Όσον αφορά τα ιδιωτικά σαλόνια, οι επικεφαλείς των επιφανών οικογενειών ή οι αγάδες αφιέρωναν ένα από τα καλύτερα δωμάτιά τους για να συγκεντρώνονται συγγενείς και συνεργάτες τα βράδια ή τις ημέρες της νηστείας, προκειμένου να συζητούν για θέματα που τους απασχολούσαν. Αν και η είσοδος ήταν ελεύθερη, οι θαμώνες τους ήταν πάντοτε οι ίδιοι, εκτός και αν εμφανιζόταν στα μέρη τους κάποιος επιφανής ξένος ή ξεχωριστός συνεργάτης. Σε αυτά τα ιδιωτικά σαλόνια, οι πιο ηλικιωμένοι μιλούσαν, οι νεότεροι άκουγαν ενώ η παρουσία των αγοριών, μετά βίας, γινόταν αποδεκτή¹⁶. Με τον τρόπο αυτό, οι νέοι ενημερώνονταν για τα προβλήματα του χωριού και μάθαιναν το πως σκέπτονταν και δρούσαν οι ηλικιωμένοι. Ενώ στα ιδιωτικά σαλόνια η κατάταξη στηρίζονταν στην ηλικία και την οικογενειακή κατάσταση, στα καφενεία βασιζόνταν στον πλούτο και τη μόρφωση¹⁷.

Τα δημόσια καφενεία που πρωτοεμφανίστηκαν στην Ανατολία και τα μικρασιατικά παράλια εξαπλώθηκαν με γρήγορο ρυθμό μετά την εγκαθίδρυση της Τουρκικής δημοκρατίας το 1923. Τα πιο «μοντέρνα» χωριά είχαν καφενεία ενώ τα πιο «παραδοσιακά» ιδιωτικά σαλόνια. Η μετάβαση από τα ιδιωτικά σαλόνια στα δημόσια καφενεία συμβάδιζε με την αστικοποίηση και έγινε σταδιακά. Για κάποιο χρονικό διάστημα οι δύο κοινωνικοί θεσμοί συνυπήρχαν.

Το καφενείο ως δημόσιος χώρος ήταν ανοιχτός και στους νεότερους και πιο μορφωμένους οι οποίοι ένιωθαν άβολα στα παραδοσιακά σαλόνια. Στα δημόσια καφενεία, οι μορφωμένοι νέοι είναι ελεύθεροι να μιλούν ενώ στα παραδοσιακά σαλόνια περιορίζονταν σε μια σιωπηλή παρατήρηση. Και οι ξένοι, που αυξήθηκαν τα τελευταία χρόνια, κυρίως στα μεγαλύτερα και πιο εύρωστα χωριά, ένιωθαν μεγαλύτερη ελευθερία να μιλήσουν στα καφενεία. Τα καφενεία αποτελούν τα φόρα συζητήσεων και αποφάσεων για κοινωνικά και οικονομικά θέματα της κοινότητας. Εξελίχθηκαν, επίσης, σε πολιτικές λέσχες όπου συστηματικά ανταλλάσσονται επιχειρήματα και κριτικές για την εκάστοτε πολιτική κατάσταση¹⁸.

¹⁵ σ.478, Brian W.Beeley, "The Turkish Village Coffeehouse as a Social Institution", *Geographical Review*, vol.60, No.4 (Oct.,1970),pp.475-493, American Geographical Society

¹⁶ σ.479, Beeley,

¹⁷ σ.476, ό.π

¹⁸ www.jstor.org/stable/43616850

Το 1945, το 13% των τουρκικών χωριών είχαν ένα καφενείο, ενώ το 1960 τρία στα δέκα χωριά. Σήμερα, σε περισσότερα από τα μισά χωριά μπορούν να μαζευτούν οι άνδρες στα δημόσια καφενεία για να συζητήσουν και να περάσουν ευχάριστα την ώρα τους¹⁹. Ο Robinson το 1949 που επισκέφτηκε το *Gaziantep* (νοτιο-κεντρική Τουρκία) παρατήρησε πως τα περισσότερα χωριά δεν είχαν καφενείο ενώ ο Stirling σε μια επί τόπου έρευνα σε ένα χωριό κοντά στην Καισάρεια κατέγραψε πως το καφενείο ήταν κάτι εντελώς νέο στην περιοχή στην οποία οι συγκεντρώσεις των ανδρών περιορίζονταν αποκλειστικά στα σαλόνια. Πρόσφατες έρευνες έδειξαν ότι στην Ευρωπαϊκή Τουρκία και τα παράλια, τρία στα τέσσερα χωριά είχαν καφενεία και μάλιστα σε κάποια από αυτά περισσότερα του ενός. Εάν το 1960, αντιστοιχούσε ένα καφενείο σε 800 κατοίκους, στα δυτικά το ποσοστό έπεφτε στους 400 και έφτανε στη Θράκη στους 200 κατοίκους. Στις υποανάπτυκτες περιοχές-νοτιοανατολικά και στις περιοχές που ήταν εγκαταστημένοι Κούρδοι- ένα καφενείο αντιστοιχούσε σε 8000 αλλά και 12000 κατοίκους με τα σαλόνια να αποτελούν το κύριο μέρος συγκέντρωσης²⁰. Αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι οι Κούρδοι και οι Τούρκοι σύχναζαν σε διαφορετικά καφενεία²¹.

Ως προς την αρχιτεκτονική τους, είναι αλήθεια πως τα καφενεία δεν φημίζονταν για την αρχιτεκτονική τους. Συνήθως, αποτελούνταν από ένα ξύλινο ή πλινθόκτιστο δωμάτιο, ανάλογα με τα υπάρχοντα τοπικά υλικά. Όταν έκανε ζέστη, οι θαμώνες μαζεύονταν συνήθως έξω από το καφενείο κάτω από μια τέντα ή σκέπαστρο²². Σε μια γωνιά του δωματίου έψηναν τον καφέ ή το τσάι-συμπεριλαμβανομένων αρωματικών ποικιλιών τσαγιού και το ιχλαμούρ²³. Μέχρι το 1945, ο καφές ήταν διαθέσιμος μόνο στην μαύρη αγορά, ενώ το τσάι ήταν ανέκαθεν πολύ πιο φθηνό από τον καφέ²⁴. Μέσα στο καφενείο υπήρχαν ξύλινες καρέκλες και τραπέζια, ένα ραδιοφωνάκι, τράπουλες, τάβλι, σκάκι και ένα φανάρι. Στου τοίχους υπήρχαν φωτογραφίες και πίνακες

¹⁹ σ.476, Beeley

²⁰ σ.478, ό.π.

²¹ σ.99, Cihan Tuğal, *Passive Revolution, Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*

²² www.jstor.org/stable/43616850

²³ πράσινο τσάι αρωματισμένο με ένα κλαράκι λάιμ.

²⁴ σ.482, Beeley

ανακοινώσεων με στρατολογικά και φορολογικά κατάστιχα, πωλητήρια αγροτεμαχίων, αγροτικών εργαλείων, ζώων κ.ά.²⁵.

Η συχνότητα και η παρουσία των ανδρών στα καφενεία ποίκιλλε ανάλογα με την ώρα, την ημέρα αλλά και την εποχή. Τις καθημερινές, οι άνδρες μπορεί να σταματούσαν στο καφενείο για ένα ποτήρι τσάι πηγαίνοντας στα χωράφια το ξημέρωμα. Οι περισσότεροι σύχναζαν στο καφενείο μετά το βραδινό γεύμα, όταν έδυε ο ήλιος, και έμεναν εκεί έως τις εννέα το βράδυ. Τις Παρασκευές και τις γιορτές, οι άνδρες μαζεύονταν από το πρωί περιμένοντας το κάλεσμα του μουεζίνη για τη μεσημεριανή προσευχή. Αλλά και τις βροχερές ημέρες, όταν ήταν αδύνατη πάσης φύσεως εργασία, η προσέλευση ολημερίς ήταν πολύ μεγάλη²⁶.

Στα καφενεία σύχναζαν άνθρωποι κάθε κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής τάξης σε μια ευχάριστη ατμόσφαιρα εγκαρδιότητας και αδελφοσύνης²⁷. Σύμφωνα με τον σπουδαίο ιστορικό Πετσεβή στο καφενείο άρχισαν να μαζεύονται κάποιοι «ναρκομανείς φίλοι της χαράς και ιδίως πολλοί ευγενείς από την τάξη των εγγραμμάτων»...Σε αυτούς προστέθηκαν καδήδες, υπάλληλοι που περίμεναν το διορισμό τους, καθηγητές των μεντρεσέδων²⁸, άεργοι αλλά και ιμάμηδες, μουεζίνηδες και δερβίσηδες²⁹.

Η συγκέντρωση πολλών ανθρώπων επέτρεπε την κοινωνικοποίηση και την ανταλλαγή απόψεων και πληροφοριών. Τα καφενεία είχαν πολλαπλές χρήσεις. Για τους αγράμματους και αναλφάβητους λειτουργούσαν, σύμφωνα με τον John Houghton, ως μικρά πανεπιστήμια εφόσον μπορούσαν να διευρύνουν τους ορίζοντές τους ακούγοντας τις συζητήσεις των μορφωμένων και εγγράμματων³⁰. Πολλοί πνευματικοί άνθρωποι διάβαζαν φωναχτά τις εφημερίδες κρατώντας έτσι ενήμερους τους παρευρισκόμενους για το τι συμβαίνει στην περιοχή τους και ακόμα πιο μακριά. Υπήρχαν, μάλιστα, και επαγγελματίες αναγνώστες που διάβαζαν και ανήγγειλαν τα νέα πηγαίνοντας από το ένα καφενείο στο άλλο, είτε γιατί δεν ήξεραν οι άλλοι ανάγνωση είτε επειδή δεν μπορούσαν οικονομικά να αγοράσουν εφημερίδα. Με τον

²⁵ www.jstor.org/stable/43616850

²⁶ σ.484, Beeley

²⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_coffeehouse

²⁸ Ιεροδιδασκαλείο, μουσουλμανικό εκπαιδευτήριο το οποίο δημιουργήθηκε για να διδάξει τη θρησκεία και την επιστήμη, από τη σουνιτική άποψη.

²⁹ <http://Konstantinoupoli-2013.blogspot.com/2013/03/kahvesi.html>

³⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_coffeehouse

τρόπο αυτό, οι θαμώνες γίνονταν δέκτες μιας ανεπίσημης εκπαίδευσης την οποία θα μπορούσαν να λάβουν μόνο όσοι πήγαιναν στο πανεπιστήμιο ή στο ιεροδιδασκαλείο. Επιπλέον, τα καφενεία έδωσαν και μια νέα πνοή στην κοινωνικότητα και τη φιλοξενία. Γύρω από ένα φλιτζάνι τσάι ή καφέ, ενημερώνονταν για τα τρέχοντα κουτσομπολιά και τα νέα του χωριού. Οι άνδρες σχολίαζαν σκάνδαλα και απρεπείς συμπεριφορές ενώ δεν δίσταζαν να αμφισβητήσουν και να συγκρουστούν για την αγνότητα κάποιων γυναικών της κοινότητας. Αυτοσχέδιες παραστάσεις και θέατρα σκιών γνώριζαν μεγάλη αποδοχή από τους θαμώνες των καφενείων³¹. Εξ αρχής, τα καφενεία ήταν μια ανδρική υπόθεση όπου γεφυρώνονταν τα χάσματα, φέρνοντας κοντά άνδρες από όλα τα κοινωνικά στρώματα και δίνοντας στους απλοϊκούς ανθρώπους την δυνατότητα να γευτούν ένα διαφορετικό τρόπο ζωής, πέρα από το παζάρι και το τζαμί. Πλούσιοι και φτωχοί, μορφωμένοι ή μη σύχναζαν στα καφενεία. Μέχρι το 1923 στην Τουρκία υπήρχαν τρία είδη καφενείων. Τα καφενεία της γειτονιάς που βρίσκονταν στα στενά δρομάκια των πόλεων, αποτελούσαν το πιο κοινό και διαδεδομένο είδος. Οι άνδρες αστοί σύχναζαν στα καφενεία, κάποια εκ των οποίων διέθεταν ιδιαίτερο κύρος. Ο Εβλιά Τσελεμπή αναφέρει ότι στα μέσα του 17ου αιώνα στην Προύσα υπήρχαν 75 καφενεία. Πολλοί μορφωμένοι και ευκατάστατοι άνδρες επισκέπτονταν τα καφενεία όπου κάποιοι αφηγητές ιστοριών επιδείκνυαν την τέχνη τους. Ο Εβλιά επαινεί ιδιαίτερα τον αφηγητή Κουρμπάν Αλισί Χαμζά ως μοναδικό στην εποχή του, ενώ ο αφηγητής Σερίφ Λί ήταν ξακουστός για την απόδοση του κλασικού περσικού έπους Φιρντοσί. Στο ξακουστό καφενείο του Εμίρη, στην Προύσα, υπήρχαν και θεάματα με χορό³².

Τα λογοτεχνικά καφενεία, τα οποία εμφανίστηκαν στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, απευθύνονταν σε ένα μέρος του πληθυσμού που ήταν πιο καλλιεργημένο και εύρωστο οικονομικά. Στα δε επαρχιακά ή χωριάτικα καφενεία συγκεντρώνονταν οι χωρικοί για να συζητήσουν, να παίξουν χαρτιά και να πιούν καφέ ή τσάι. Ακόμη και στα καφενεία του χωριού μια πνευματική ελίτ, που αποτελούσε, φυσικά, την μειοψηφία, μπορούσε να διαβάσει μια εφημερίδα ή ένα βιβλίο³³. Εκτός από την εφημερίδα, οι θαμώνες ενημερώνονταν για τις εξελίξεις και από το ραδιόφωνο.

³¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_coffeehouse

³² σ.282, Suraiya Faroqi, 2000, Κουλτούρα και Καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ου αιώνα, ΕΞΑΝΤΑΣ, Αθήνα

³³ www.jstor.org/stable/40262586?seq=1#page_scan_tab_contents

Όλα, όμως, είχαν ένα κοινό. Οι θαμώνες τους αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από άνδρες και δη μουσουλμάνους. Οι γυναίκες και τα παιδιά δεν γίνονταν δεκτοί. Οι γυναίκες συγκεντρώνονταν στα σπίτια των φιλενάδων τους και των γνωστών τους για να γευματίσουν, να ακούσουν μουσική και να συζητήσουν.

Αν για τους θαμώνες του, το καφενείο ήταν τόπος ξεκούρασης και χαλάρωσης, για τον Najm al-Din al-Ghazzi και τους ομοϊδεάτες του ήταν το «άντρο του σατανά³⁴» όπου κυριαρχούσε η ακολασία, η κραιπάλη, η τεμπελιά και η μέθη.

Η γρήγορη εξάπλωση των καφενείων και η μεγάλη προσέλευση των Μουσουλμάνων δεν ήταν αδιάφορη στους κατά καιρούς σουλτάνους και πασάδες της περιοχής οι οποίοι συχνά έστελναν εκεί, στα τζαμιά, στα λουτρά και τα μπαρμπέρικα έμπιστους υπηκόους τους για να κατασκοπεύουν³⁵. Έγγραφα του 19^{ου} αιώνα αποδεικνύουν ότι οι κατάσκοποι σε εβδομαδιαία βάση έδιναν αναφορά στην τοπική αστυνομία σχετικά με την απήχηση που είχε στην κοινή γνώμη κάποιος φετβάς ή φερμάνι³⁶. Λέγεται μάλιστα πως πολλοί έξυπνοι σουλτάνοι πήγαιναν στα καφενεία μεταμφιεσμένοι για να μάθουν νέα από πρώτο χέρι αλλά και για να συζητήσουν με τους υπηκόους τους και να επιχειρηματολογήσουν προκειμένου να επικοινωνήσουν καλύτερα μαζί τους³⁷. Άλλωστε, μεγάλο μέρος των συζητήσεων ήταν πολιτικής φύσεως- αλλαγές υπουργών και βεζιρηδών, συνωμοσίες, διαφθορά και επικείμενοι πόλεμοι. Στα καφενεία ανταλλάσσονταν απόψεις, ενώ σχεδιάζονταν μεταξύ άλλων ανταρσίες και πραξικοπήματα ενάντια στον αυταρχισμό ορισμένων σουλτάνων και μπέηδων. Πολλοί γενίτσαροι, μάλιστα, συναντιόντουσαν εκεί για να συζητήσουν ελεύθερα για τις πολιτικές εξελίξεις. Οι πολιτικές συζητήσεις και η κριτική στους έχοντες την εξουσία ήταν μεταξύ άλλων και ένας σημαντικός λόγος που οι αρχές ένιωθαν αμήχανα και άβολα με τα καφενεία και δεν ήταν λίγες οι απόπειρες που έγιναν προκειμένου να τα κλείσουν ή να τα περιορίσουν. Ως φύλακες της καθεστηκυίας τάξης ήταν φυσικό να μην βλέπουν με καλό μάτι οι σουλτάνοι τη μάζωξη στα καφενεία. Ένα μοναρχικό πολιτικό μόρφωμα, όπως ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία, στηριζόταν στην έννοια του απαραβίαστου κοινωνικού ορίου (hadd)

³⁴ σ.1375, Grehan

³⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_coffeehouse

³⁶ Ο.π.

³⁷ σ.15, Skoumbourdi

και την αναστολή οποιασδήποτε απόπειρας κάθετης κινητικότητας των μελών του κοινωνικού σώματος³⁸.

Δύο, επίσης, πολύ σημαντικοί λόγοι που γοήτευσαν τους θαμώνες και εξαγρίωσαν τους ουλεμάδες και σουλτάνους ήταν η άμεση σύνδεση του καφεeneίου με τον καφέ και τον καπνό.

Ο καφές

Ο καφές έγινε δημοφιλές ρόφημα στα τέλη του 15^{ου} αιώνα χάρη στους Σούφι Σάχηδες οι οποίοι το χρησιμοποιούσαν στους ολονύκτιους διαλογισμούς τους για να μένουν ξάγρυπνοι³⁹. Η πόση του καφέ φαίνεται να ήρθε από την Αραβία και από εκεί στην Αίγυπτο. Μέχρι τον 16^ο αιώνα, επεκτάθηκε στις πόλεις της Περσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παρά τις πολλές προσπάθειες κατάργησής του, κατάφερε να πρωτοστατήσει στην κοινωνική ζωή της Κωνσταντινούπολης κατά τα τέλη του 16^{ου} αιώνα χωρίς ποτέ να μπορέσει να αντικαταστήσει το τσάι το οποίο είχε εμφανιστεί πολύ πιο πριν⁴⁰.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η ιστορία του καφέ όπως την διηγείται ο Γάλλος Antoine Galland το 1699, λίγο πριν μεταφράσει το *Χίλιες και Μία Νύχτες* στα γαλλικά. Στα μέσα του 9^{ου} αιώνα Εγίρα ή αλλιώς του 15^{ου} αιώνα μ.Χ, ο Jemaledin Abu Abdallah Mohamed Bensa Ad, γνωστός ως Al Dammani⁴¹, θεωρείται ο υπεύθυνος για την εξάπλωση του καφέ στη σημερινή Τουρκία. Λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων, ο Al Dammani ταξίδεψε στην Περσία. Κατά τη διαμονή του στα Άδανα συναναστράφηκε ντόπιους που έπιναν καφέ και συνειδητοποίησε πως ο καφές του έκανε καλό στην υγεία. Επιστρέφοντας στην πατρίδα του, συνέχισε να πίνει καφέ έχοντας δει τις ευεργετικές του ιδιότητες- βοηθούσε να διαλυθεί η θολούρα του νου, ηρεμούσε τα έντερα, προκαλούσε ευφορία και απέτρεπε τη νύστα χωρίς παρενέργειες. Για δε την τελευταία του ιδιότητα, ο Jemaledin Dammani επωφελήθηκε από την πόση του και στη λατρεία. Μαζί με τους Δερβίσηδες έπιναν καφέ πριν αρχίσουν τις προσευχές και άλλες πνευματικής φύσεως

³⁸

<https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4723/1/3.%20CE%97%20CE%BF%CE%B8%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20CE%B4%CE%B9%CE%BF%CE%AF%CE%BA%CE%B7%CF%83%CE%B7.pdf>

³⁹ σ.1358, Grehan

⁴⁰ σ.414, Beeley

⁴¹ ένας σπουδαίος μουφτής (δήμαρχος) από τη Damman (μια μικρή πόλη της Υεμένης)

ασκήσεις με μια ελευθερία και διαύγεια πνεύματος που δεν την είχαν οι μουσουλμάνοι οι οποίοι δεν είχαν μυηθεί στο σκουρόχρωμο ρόφημα⁴². Γρήγορα τους μιμήθηκαν πολλοί άνθρωποι των γραμμάτων, ουλεμάδες⁴³ που τους άρεσε να περνούν εκεί το χρόνο τους συζητώντας και διαβάζοντας, τεχνίτες, αργόσχολοι και ταξιδιώτες που ήταν υποχρεωμένοι να πορεύονται μες την νύχτα για να αποφύγουν το λιοπύρι της μέρα⁴⁴.

Ο τούρκος ιστορικός Αμέτ εφέντη αποδίδει την ανακάλυψη του καφέ στο Δερβίση Σείχ Ομέρ του δερβισικού τάγματος των Σαζιλί ο οποίος όταν αποβλήθηκε από το τάγμα λόγω απειθαρχίας, κατέφυγε στα μέρη της Μόσκας και μη βρίσκοντας τροφή χρησιμοποίησε τους κόκκους καφέ για να θεραπεύσει την πείνα του. Όταν επανήλθε στον Τεκκέ, διηγήθηκε στους συντρόφους του το γεγονός. Σύντομα η χρήση του καφέ επεκτάθηκε σε όλη την Υεμένη και την υπόλοιπη Αραβία, Περσία, Αίγυπτο, Συρία. Επί Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς δύο Σύριοι από το Χαλέπι μετέδωσαν τη χρήση του καφέ και στην Κωνσταντινούπολη⁴⁵.

Σύμφωνα με τον Antoine Galland, στην Ανατολή έπιναν τον καφέ τους καυτό και πολύ δυνατό και τον ονόμαζαν *agir kahve*. Αντίθετα με τους Χριστιανούς της Κωνσταντινούπολης και τους λοιπούς Ευρωπαίους οι οποίοι προσέθεταν ζάχαρη, οι Ανατολίτες έπιναν τον καφέ τους σκέτο⁴⁶. Και δεν είναι η μοναδική τους διαφορά με τους Δυτικούς. Το φλιτζάνι του καφέ, τότε και σήμερα, συνοδεύεται από ένα ποτήρι νερό, το οποίο οι Τούρκοι πίνουν πριν και οι Φράγκοι μετά. Ο Γκωτιέ στο βιβλίο του σημειώνει και ένα σχετικό περιστατικό:

Ένας Ευρωπαίος, που μιλούσε άπταιστα τις γλώσσες της Ανατολή, που φορούσε τη μουσουλμανική στολή με την άνεση που χαρίζει μια μακρά συνήθεια, και με δέρμα μαυρισμένο από το λιοπύρι του τόπου που τον έκανε να μοιάζει τέλεια με ντόπιο, καθόταν μέσα σ'ένα μικρό σκοτεινό καφενείο της Συρίας. Εκεί ένας φτωχός ρακένδυτος Βεδουίνος, ανίκανος σίγουρα, ν'αναγνωρίσει κάποιο λάθος στα άψογα αραβικά του εξωτικού πελάτη, αναγνώρισε την καταγωγή του. «Πως κατάλαβες ότι είμαι Φράγκος;» είπε ο Ευρωπαίος, ενοχλημένος σαν τον Θεόφραστο, όταν τον

⁴² σ.14, Skoumbourdi

⁴³ Νομικοί της εποχής

⁴⁴ σ.15, Skoumbourdi

⁴⁵ <https://konstantinoupoli-2013.blogspot.com/2013/03/kahvesi.html>

⁴⁶ σ.15, Skoumbourdi

αποκάλεσε ξένο μια γυναίκα που πουλούσε βότανα στην αγορά της Αθήνας, λόγω μιας παρατονισμένης λέξης. «Ήπιες το νερό σου μετά τον καφέ», απάντησε ο Βεδουίνος⁴⁷.

Πολλοί μουσουλμάνοι, ωστόσο, άρχισαν να πίνουν καφέ όχι απλά για τις ευεργετικές του ιδιότητες να τους κρατούν ξύπνιους αλλά ως πρόσχημα για να περνούν την ώρα τους ευχάριστα⁴⁸. Ο καφές έγινε συνώνυμο της ευχαρίστησης και της παρέας. Μια τουρκική παροιμία μάλιστα λέει πως με «ένα φλιτζάνι καφέ που μοιράζεσαι, ξεκινά και μια φιλία 40 ετών⁴⁹». Ο καφές πινόταν ήδη από το β' μισό του 16^{ου} αιώνα στο σπίτι και στα καφενεία. «Από το 1567 προέρχεται ένα σουλτανικό διάταγμα όπου διατυπώνεται η κατηγορία ότι οι στρατιώτες που έδρευαν στο Κάιρο δεν βρίσκονταν στις θέσεις. Όταν τους χρειαζόνταν κανείς, έπρεπε να τους αναζητήσει στα καφενεία⁵⁰».

Στα τέλη του 16ου αιώνα, ο καφές ήταν ήδη γνωστός ακόμα και στα απομακρυσμένα χωριά της Μικράς Ασίας. Στα 1600, μάλιστα, σε ένα κατάστιχο του καδή της Άγκυρας αναφέρεται ένα καφενείο⁵¹. Τον 17ο αιώνα, η Υεμένη ήταν η μόνη περιοχή στην οποία καλλιεργούσαν καφέ⁵². Κατά τον 17ο αιώνα η κατανάλωση του καφέ απαγορευόταν συχνά με σουλτανικά διατάγματα με αποτέλεσμα να κλείνουν τα καφενεία. Κάποιοι νομομαθείς μάλιστα συνέκριναν τον καφέ με το κρασί παρά τις διαφορετικές επιδράσεις του καφέ στον οργανισμό. Ακόμη και εκείνοι που δεν μπορούσαν να βρουν κάτι άλλο ως επιχείρημα, εφόσον η ύπαρξη του καφέ δεν μπορούσε να αποδειχθεί την εποχή του Προφήτη και των πρώτων χαλίφηδων, τον κατηγορούσαν ως αξιόμεμπτο νεωτερισμό⁵³.

Στα καφενεία άρχισε να συχνάζει κόσμος να ρουφούν τον καφέ τους και να συζητούν για τα νέα της ημέρας πολλές ώρες. Αυτό σκανδάλισε τα πλήθη και η χρήση του καφέ θεωρήθηκε αθέμιτη με αποτέλεσμα να συνταχθεί ο εξής φετβάς υπό τον τότε μουφτή Κωνσταντινούπολης, Εμπού Σουούδ: «παν τρόφιμον, όπερ, ίνα χρησιμοποιηθή (εις βρώσιν ή πόσιν), κατεστρέφετο προηγουμένως υπό του πυρός και περιήρχετο εις

⁴⁷ σ.105, Γκωτιέ

⁴⁸ σ.15, Skoumbourdi

⁴⁹ <https://www.cafe-privilege.com/blog/1/article/34/voyage-au-pays-du-cafe-turc>

⁵⁰ σ.278, Faroqui

⁵¹ σ.278, ό.π.

⁵² σ.278, ό.π.

⁵³ σ.279, ό.π.

κατάστασιν απανθρακώσεως, καθίσταται απηγορευμένον, επομένως και η χρήσις του αντίκειται εις το πνεύμα του Ισλαμισμού». Επειδή όμως ο καφές για να χρησιμοποιηθεί ως αφέψημα απλώς εκαβουρντίζετο και δεν απηνθρακούτο, ο φετβάς δεν επικυρώθηκε δια Σουλτανικού Ιραδέ. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των καφενείων που προκάλεσε τους βαθιά θρησκευόμενους ήταν ο καπνός.

Ο καπνός

Με την άφιξή του στην Οθωμανική Μέση Ανατολή στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, ο καπνός προκάλεσε έντονες συζητήσεις όσον αφορά την νομιμότητά του και την ηθική. Το προϊόν του Νέου Κόσμου, το οποίο διαδόθηκε σύντομα στην Ευρώπη και από εκεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εμφανίστηκε ως γιατροσόφι για όλες τις ασθένειες, από τα απλά κρυώματα μέχρι την αντιμετώπιση της πανούκλας. Πιο συγκεκριμένα, μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα, η δημοφιλής εξάρτηση των Βρετανών, των Ολλανδών και των Ισπανών έγινε αποδεκτή ως θεραπεία από τους Οθωμανούς ιατρούς οι οποίοι εφάρμοζαν καταπλάσματα φύλλων καπνού σε δαγκώματα ενώ με το χυμό του αντιμετώπιζαν δηλητηριάσεις και προκαλούσαν εκτρώσεις⁵⁴. Πολύ σύντομα, οι θεραπευτικές του ιδιότητες υποχώρησαν μπροστά στον ψυχαγωγικό του ρόλο. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, οι αστοί που είχαν τα χρήματα να απολαύσουν το εισαγόμενο προϊόν κάπνιζαν ανοιχτά στην αγορά, στους δρόμους και τις πλατείες. Μέχρι το 1700, η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρήγε ήδη το δικό της καπνό στην περιοχή της Μακεδονίας, της Ανατολίας και της Νότιας Συρίας.

Το κάπνισμα, το οποίο έγινε πλέον προσιτό στους Οθωμανούς υπηκόους, έγινε ακόμα πιο δημοφιλές από τον καφέ που είχε κάνει την εμφάνισή του στην περιοχή πολύ νωρίτερα. Ένας δικαστής από τη Δαμασκό αναφέρει σχετικά: «ο καπνός έγινε τρομερά δημοφιλής στις χώρες του Ισλάμ... Άνθρωποι κάθε κατηγορίας και ηλικίας το χρησιμοποιούν... Μέχρι και παιδάκια πέντε ετών»⁵⁵. Ρουφούσαν τον καπνό είτε με την παραδοσιακή πίπα που κατασκευάζονταν από ξύλο ή πηλό είτε με τον ναργιλέ .

Αν και έγινε γνωστός σε όλο τον Αραβικό κόσμο, ο ναργιλές καθιερώθηκε ως τρόπος καπνίσματος στον τουρκικό χώρο. Ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, οι θαμώνες των καφενείων είχαν την ευκαιρία να απολαμβάνουν το κάπνισμα καθισμένοι σε μια γωνιά ή στο πατάρι του καφενείου από μια απλή συσκευή που σταδιακά μετατράπηκε με ολόκληρη μυσταγωγία. Με το πέρασμα του χρόνου και τους γρήγορους ρυθμούς

⁵⁴ σ.1354-1355, Grehan

⁵⁵ σ.1355, ό.π.

ζωής, ο ναργιλές αντικαταστάθηκε κατά κόρον από τα τσιγάρα χωρίς όμως να εκλείψει το μεθυστικό άρωμα του καπνού του ακόμα και σήμερα⁵⁶. Ο πιο καλός καπνός ήταν αυτός της Μακεδονίας. Όλοι οι θαμώνες κουβαλούσαν τον καπνό τους σε καπνοσακούλες ενώ το καφενείο τους παρείχε το ναργιλέ και το τσιμπούκι, που λόγω του κεχριμπαρένιου επιστομίου δεν μετέδιδε νοσήματα⁵⁷. Το τουμπεκί, καπνός που προορίζεται αποκλειστικά για το ναργιλέ, προερχόταν από την Περσία. Ζαρωμένο και κομμένο κομματάκια το έκλειναν σε γυάλινες φιάλες επειδή δεν διαλύεται. Χωρίς τουμπεκί δεν νοείται ναργιλές.

Τίποτα δεν ευνοεί περισσότερο τις ποιητικές ονειροπολήσεις από το να τραβάς με μικρές ρουφηξιές, πάνω στα μαξιλάρια ενός ντιβανιού, τούτο τον αρωματικό καπνό, που δροσίζεται διασχίζοντας το νερό και φτάνει στο στόμα αφού πρώτα έχει κυκλοφορήσεις μες στο μαρκούτσι από κόκκινο ή πράσινο μαροκινό που οι Τούρκοι περιτυλίζουν στο μπράτσο. Προσφέροντας ατελείωτες ώρες χαύνωσης και ευτυχισμένης λήθης⁵⁸.

Πολύ υψηλόβαθμοι, κυρίως τα βράδια του Ραμαζανιού, βεζίρηδες, πασάδες, μπέηδες κάθονταν με οικειότητα για να καπνίσουν, να κουβεντιάσουν και να μάθουν τις ειδήσεις πάνω σε μικρά σκαμνάκια του καφενείου. Σύντομα, ωστόσο, η τόσο προσφιλή συνήθεια των ανδρών και κυρίως των γυναικών, συνάντησε σκληρή κριτική από τις πολιτικές και θρησκευτικές αρχές. Ο καπνός συνδέθηκε με τον καφέ και οι αντικαπνιστικές καμπάνιες δεν άργησαν να ξεσπάσουν⁵⁹. Ο καπνός είχε ήδη ανοίξει την όρεξη στους καταναλωτές της Μέσης Ανατολής για νέες γεύσεις και απολαύσεις⁶⁰. Οι ουλεμάδες καταφέρθηκαν κατά του καπνού κατατάσσοντάς το στην ίδια κατηγορία με το κρασί, εφόσον επιφέρει τα ίδια αποτελέσματα -έντονα γέλια, ζαλάδα, ζοηρότητα και παραδρομές της γλώσσας. Οι υπερασπιστές του, ωστόσο, υποστήριζαν ένθερμα ότι λόγω της φιλικής ατμόσφαιρας, οι χρήστες του ένιωθαν άνετα να μιλήσουν και να γελάσουν ενώ από την άλλη αναρωτιόντουσαν για το μέγεθος του μίσους κατά του καπνού και όχι κατά της δωροδοκίας και της διαφθοράς. Οι διώκτες του δεν έπαψαν ποτέ να το κατηγορούν για τις βλαβερές συνέπειες στην υγεία-προκαλώντας μια περίεργη κούραση που υπέσκαπτε το σφρίγος και την

⁵⁶ <https://nargiles.wordpress.com>

⁵⁷ σ.105, Γκωτιέ

⁵⁸ σ.113, ό.π.

⁵⁹ Δεν είναι τυχαίο ότι τόσο στη Μέση Ανατολή όσο και στη χώρα μας χρησιμοποιούμε το ρήμα «πίνω» και για τα δύο

⁶⁰ σ.1357, Grehan

ενεργητικότητα σε όλους και την απώλεια της ροδαλότητας και της ομορφιάς των γυναικών⁶¹- την άσχημη αναπνοή, ακόμη και τη βρωμιά που προκαλούσαν οι στάχτες στα γένια των ανδρών, στα μουστάκια, στα ρούχα και στα σπίτια τους⁶². Από την άλλη, όμως, δεν μπορούσαν να στηρίξουν τις κατηγορίες τους εφόσον δεν υπήρχαν πουθενά στις βιβλικές πηγές, στα χαντίθ, και στις *sura* από το Κοράνι στίχοι που να καταφέρονται του καπνού⁶³.

Οι τόνοι ανέβαιναν στις συζητήσεις περί ανηθικότητας του καπνού. Για τους επικριτές του, το κάπνισμα δεν ήταν τίποτα άλλο παρά ένας πειρασμός που οδηγούσε στην τεμπελιά και τη σπατάλη. Οι πιο ακραίοι ταύτιζαν τη φωτιά και τον καπνό με την κόλαση ενώ άλλοι συνέδεσαν τον καπνό, ένα κακό εκ δυσμάς, με το Χριστιανισμό και τους απίστους λόγω των ευρωπαϊών εμπορών που κάπνιζαν⁶⁴. Ο δε Ibrahim al-Laḡani (1631-2) κήρυττε πως ο καπνός είναι μια συνωμοσία των Χριστιανών κατά του Ισλάμ και, συνεπώς, οι μουσουλμάνοι καπνιστές είναι αποστάτες⁶⁵.

Ο Αχμέτ Ι (1603-1617), ένας νέος και ευσεβής σουλτάνος, απαγόρευσε με φερμάνι την πώλησή του σε όλη την Αυτοκρατορία και διέταξε το κάψιμο μεγάλων ποσοτήτων καπνού. Κάποιες δεκαετίες αργότερα, με το κίνημα των Καντιζαντελίδων στην Κωνσταντινούπολη αναζωπυρώθηκαν οι διώξεις κατά του καφέ και του καπνού. Ο εμπνευστής του κινήματος Mehmet Efendi Kadızade, ένας φλογερός ιεροκήρυκας του Ισλάμ, ο οποίος καταφέρθηκε των θρησκευτικών πρακτικών των Σούφι, επηρέασε τον σουλτάνο Μουράτ ΙV. Το 1633 έκλεισαν τα καφενεία στην Κωνσταντινούπολη και το κάπνισμα αποτελούσε πλέον κακούργημα. Ο ίδιος ο σουλτάνος επέβλεπε την εφαρμογή του νόμου μεταμφιεσμένος μες τους υπηκόους του και όποιος πιανόταν επ'αυτοφώρω, θανατωνόταν επί τόπου. Η μανία του σουλτάνου αποδόθηκε στις πυρκαγιές που ξεσπούσαν συχνά στα ξύλινα σπίτια της πρωτεύουσας, αλλά και σε πολιτικά κίνητρα.

⁶¹ σ.1356, Grehan

⁶² σ.1361, ό.π.

⁶³ σ.1359, ό.π.

⁶⁴ σ.1361, ό.π.

⁶⁵ σ.1362, ό.π.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το καφενείο, η άλλοτε Αγορά των αρχαίων ελληνικών πόλεων-κρατών κατά τα γραφόμενα της Σκουμπουρδή⁶⁶, εκεί όπου χτυπούσε η καρδιά της πόλης ή του χωριού καταδιώχτηκε από πολλούς και αγαπήθηκε από ακόμα περισσότερους. Κατά διαστήματα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρχαν διάχυτες ανησυχίες ότι στα καφενεία σχεδιάζονταν ανταρσίες και στάσεις που υπονόμευαν την παραδοσιακή κοινωνική ιεραρχία, μιας και ο συγχρωτισμός τόσων πολλών άνισων κοινωνικά και πνευματικά ανδρών, η χαλαρή ατμόσφαιρα και το πολύ φιλικό κλίμα απειλούσε το status quo⁶⁷. Όσο, όμως, εντεινόνταν οι διώξεις, τόσο πιο κοντά έρχονταν όλοι αυτοί οι ετερόκλητοι οπαδοί του καφέ και του καπνού. Ακόμα και υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι και στρατιωτικοί, παρά τις απαγορεύσεις, έπιναν καφέ και κάπνιζαν κρυφά. Σύντομα, η Πύλη υποχώρησε και από το 1650 και μετά η χρήση του καπνού επιτράπηκε. Οι όποιες απαγορεύσεις που ακολούθησαν στην περιφέρεια ήταν σποραδικές και άνευ σημασίας⁶⁸. Με την καθιέρωση του καπνού, δημιουργήθηκε μια μοντέρνα κουλτούρα σύμφωνα με την οποία η αναζήτηση της απόλαυσης έγινε δημόσια και καθημερινή.⁶⁹ Η αποδοχή τόσο του καπνού όσο και του καφέ πρέπει να κατανοηθούν ως μια νέα μορφή έκφρασης κοινωνικότητας που θεμελιώθηκε στα καφενεία.

⁶⁶ σ.14, Skoumbourdi

⁶⁷ σ.1362, Grehan

⁶⁸ σ.1365, ό.π.

⁶⁹ σ.1377, ό.π.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πρωτότυπο κείμενο

11 Civil Society

Coffeehouses and Cooperatives

COFFEEHOUSES: FORUMS OF PUBLIC LIFE

During the 1960s, there were about ten coffeehouses (*kahve*) in the town of Of, some of which were also called reading rooms (*kıraathane*) or tea-houses (*çayhane*). Despite the name commonly applied to them, the coffeehouses were not places where one went to drink a good or bad cup of coffee. They were the forums of public life, for the town, but also for the entire district. During the course of a week, thousands of villagers came ~~f~~lown from their mountain hamlets to spend some time sitting and talking in a coffeehouse, exchanging pleasantries, making business deals, debating politics, learning the latest gossip, playing card games, or hearing newspapers read aloud. The coffeehouses in the town of Of therefore confirm the existence of a level of interpersonal association beyond the family and household, and even beyond the village or a group of villages. I shall first describe the usual pattern of encounters in coffeehouses and then examine the different kinds of coffeehouses in the town of Of.

I cannot recall ever hearing anyone make a speech to an audience in a coffeehouse. Such an event could conceivably take place, but it would have been unusual.¹ The coffeehouse was not like an assembly room, a parliament, or a town square, where a single individual might address an audience. And yet those who sat and talked in the coffeehouses could be said to represent a general public. For example, I was strolling in the town one winter evening with an acquaintance. As we passed several coffeehouses, we looked

1. For an exception, see my account in chap. 2 of the school secretary, who transformed our coffeehouse conversation into a kind of sermon, but on an occasion when the audience was composed mostly of youths. For another exception, see my account of the rehearsal speech for Liberation Day, given in the Town Square Coffeehouse.

through the fogged windows and saw unusually large crowds of men sitting at the tables. Moved to comment on the spectacle, my acquaintance observed, "The public is sitting" (*millet oturur*). My translation is a free one.² The Turkish word in question, *millet*, can also be translated as "community," "folk," "people," or "nation." In this instance, I think the translation "public" is appropriate. The interactions that occurred in coffeehouses were based both on the assumption of common public norms and the existence of a general public body. I shall give examples to illustrate these points.

One commonly sat with agnates, relatives, friends, and clients in coffeehouses. During these sittings, one exchanged salutations, offered and accepted hospitality, and made conventional inquiries. In this regard, many of the gestures and utterances on such occasions were part of what could be described as a normative performance. Such a performance usually involved only two to four individuals sitting at a single table, but sometimes extended to several tables. For example, a host might bring a guest of some prominence into the coffeehouse, and the guest might himself come with an entourage. On such an occasion, the guest might attract the attention of men sitting at several tables, seven, eleven, or fifteen people. The guest might even find that everyone in the room had turned to hear what he had to say. But he would address the room not as a speechmaker, but only as a conversationalist. His comments would be followed by the replies of others in the room, in accordance with an etiquette of conversation.

As the example implies, individuals who associated in a coffeehouse did not always know one another. Anyone sitting in a coffeehouse was ready for new encounters with persons he had not yet met. Some individuals went to coffeehouses hoping for just such a novelty to break the tedium of an ordinary afternoon or evening. These new encounters involved meetings among Oflus who could easily locate a thread of relationships or a set of experiences that linked them. Encounters between strangers followed a similar pattern as encounters between acquaintances, except they required a little additional work. Where are you from? Is your house the building just beyond the bridge on the hill to the left? Who is your father? Is he the

2. In translating the Turkish word *millet* as "public," I have in mind similar usages in Of. On the occasion of the departure for the pilgrimage, when hundreds of Oflus were boarding buses in the town square, I heard the remark, "the public is going on the pilgrimage" (*millet haca gider*). On an occasion when large crowds of men were strolling along the coastal highway, I heard the remark, "the public is taking its pleasures" (*millet keyfeder*). To emphasize how Oflus associated with one another when they left the district to work in cities, an interlocutor observed, "We stick together" (*milletçileriz*).

Ahmet who married the daughter of İsmail, the greengrocer whose shop is just before the mosque? These exchanges did not have to be invented on the spot. They were based on the norms of a public body. The stranger was not assumed to be a stranger, but rather someone who was intimate and familiar by a connection yet to be discovered.

The coffeehouses as forums of public life were not recent inventions. They were once the instruments of the regional social oligarchy of the post-classical period. To better understand their function in the 1960s, therefore, it is useful to situate them in the transition from Empire to Republic. In this respect, the relationship of the coffeehouse (*kahve*) to the salon (*oda*) is significant. In most of the villages and towns of rural Anatolia, not so very many decades ago, one or more individuals maintained salons in their houses where male friends and followers met. In these household settings, they conversed, drank tea or coffee, and sometimes shared a meal, pausing at appropriate times to perform their ablutions and prayers. The more prominent the individuals involved, the more spacious and elaborate the salon. Some featured carved ceilings, conical fireplaces, elevated daises, and cushioned benches (*sedir*). These gatherings can be considered the equivalent of the gatherings in the petition room of the palace complex (see chap. 4). The salon, like the petition room, featured normative performances of interpersonal association, the gaze of the agha being the equivalent of the gaze of the sultan.

The greater and lesser aghas of the eastern coastal districts maintained such salons in their governmental mansions during the period of decentralization (see chap. 1). And later, when they were no longer allowed to have governmental mansions, they continued to maintain salons in district centers (see chap. 8). However, there were relatively few salons in the villages of the eastern coastal districts by comparison with rural Anatolia. The paucity of salons in places such as the district of Of did not indicate a lack of social structure or organization, but rather the opposite, a more developed regional social oligarchy. The greater and lesser aghas did not allow ordinary villagers of prominence to build and maintain salons, even if they had the means to do so. The salons were places of interpersonal association, and hence the instruments of building a following, and therefore a move toward the assertion of sovereign power.

At the same time, the circles of interpersonal association in the district of Of involved many individuals, such that a single salon could not accommodate all of them. Accordingly, coffeehouses supplemented the salons in the eastern coastal districts. The aghas owned or sponsored coffeehouses,

during and after the period of decentralization. Their followers were obliged to patronize them by sitting and talking there, if not also sleeping and eating there, since they sometimes included dormitories and kitchens. The immediate associates of the aghas, if not the aghas themselves, also appeared in the coffeehouses. The result was a greater separation of family and household from the forums of public life than in the rural areas of Anatolia. The men of the eastern coastal districts, if they wished to be considered anybody at all, were obliged to leave their hamlets more or less every day to see and be seen in coffeehouses. In this respect, the coffeehouses stand to the salons much as the palace middle court stands to the petition room. They were devices for the staging and performance of an interpersonal association that was otherwise centered on a single individual.

During the 1960s, the coffeehouses in the district of Of still featured a legacy of the imperial period. The old aghas and mansions were gone, but leading individuals and circles of interpersonal association remained. So the coffeehouses, some more than others, remained the key sites of a regional social oligarchy. The absence of occasions when a speaker addressed a general audience in a coffeehouse is an example of this. Leaders were not related to followers by an impersonal and abstract framework of rules, the kind of setting usually associated with citizens and their assemblies. Rather, the interactions of individuals in the coffeehouses worked through an idiom of intimacy and familiarity, conventionally expressed if not emotionally felt. Although the most prominent individuals were sometimes referred to with an honorific, such as "Mehmet Bey," they were usually referred to by their first names alone, and sometimes even by nicknames, such as "Little Mehmet." They were never referred to by the title of their offices, such as "the mayor" (*belediye reisi*) or the "national assemblyman" (*milli mebus*).

HIERARCHY AND COFFEEHOUSES

The idiom of intimacy and familiarity in social relations was associated with hierarchy as much as equality. For example, women were fully qualified citizens of the Turkish Republic, but they were never to be found sitting and talking in coffeehouses. Their exclusion was consistent with other features of the imperial period. Women were not household heads (*hane reisi*). They were not members of family lines, and so did not have family names. They could not represent households or family lines in public life. They could not be leading individuals, nor were they counted among the leading individuals' followers. They therefore did not go to coffeehouses,

just as they did not go to the Friday prayers. Men represented their families and households in public life, and women were restricted to these represented families and households.

These were unshakable rules in the 1960s, as suggested by my interlocutors' bizarre recollection of the "time of the waiter girls" (see chap. 9). One could ask the Oflus all kinds of questions about their lives, but one was expected to avoid the subject of the family and household, and certainly the subject of the women who were part of it. It is even possible that women were not considered to constitute the public body (*millet*) in the district of Of. The proper names of wives and daughters were not recorded in the census office.³ Men did not count their daughters when asked the number of their children.⁴ A number of circumlocutions were possible. One might inquire about the "family" of a friend or associate (*çoluk çocuğunuz iyi mi?*), but an inquiry about the welfare of a spouse (*eşiniz iyi mi?*) was going too far. This explains why the reader can safely assume that every one of my directly quoted interlocutors was male (see figs. 10 and 11).⁵

The hierarchy of gender relations was related to a hierarchy of age. When an older man entered a coffeehouse, it was not uncommon to see one, two, or three younger men leave the room. The latter would have been the junior kinsmen—brothers, sons, or nephews—of the old man. They left the coffeehouse out of recognition that he represented them in public life. If they had remained, thus presenting themselves as individuals in public life, this would have been a gesture of challenge or defiance. They would be saying, "I am also a competent public actor like you. I, too, can have friends and associates in public life. I am therefore free of the obligation to defer to you. I am not of your immediate family or household." For this reason, the obligation to leave was especially incumbent upon a younger man who was a member of the same household as the older man, then eased as the relationship became more distant.

The two examples, hierarchies of gender and age, illustrate how the family and household were shaped by their connection with a certain kind

3. When I attempted to use census records in the government building as the basis of family genealogies, I discovered that most daughters and wives were registered under one name, "Eve" (*Hawa*).

4. Some now claim that anthropologists overstated the significance of this practice because they did not understand that the word for "child" (*çocuk*) was gendered, referring only to boys. So they had unwittingly asked, "How many boys do you have?" While the point is well taken, it remains the case that a common word used to inquire about children was gendered as male rather female.

5. Otherwise, my wife was able to pass on to me valuable observations about the social relations of townswomen.

Figure 10. A descendant of Ferhat Agha (in fedora), an elder (in turban), and women.

of public life. It was not the other way around. A study of the family in the eastern coastal districts would uncover all kinds of differences among households, the traces of Turkic, Kurdish, Lazi, Armenian, Greek, Georgian, Circassian, Bosnian, and Albanian influences. At the same time, all these differences had been more or less submerged by the norms of a certain kind of public life. The circles of agnates, relatives, friends, and clients associated with coffeehouses were public rather than private formations. Older men did not have the privilege of sitting and talking in coffeehouses as a consequence of family and household structure. Distinctions of gender and age were rooted in public life, and these distinctions in turn had an impact on family and household structure.

If villagers no longer stooped and kissed the hands of leading individuals, the conduct of social relations in coffeehouses was precisely adjusted to express social precedence and standing. For example, the villagers in the town and district of Of almost never drank coffee in the coffeehouses. They bought themselves and their associates small glasses of tea for a few pennies, consuming numerous servings during an afternoon or evening. Coffee, served *alaturka* in small demitasses, was reserved for guests of some

Figure 11. A townsman at home.

special distinction. So the choice of refreshment offered was just one way in which the conduct of social relation expressed hierarchy. Others included the arrangement of chairs, who was served first and last, who spoke most often and who listened most often, and whether a speaker received the attention of only one table or several tables. The idiom of intimacy and familiarity in coffeehouses was then an expression of a certain kind of civility, an ottomanism that had been adjusted to, even if was also partially dislocated by, republicanism.

A curious arrangement typical of most of the coffeehouses in the district of Of provides a striking illustration of this civility. A smaller room was set apart from the main room of the establishment by some kind of partition, so that it comprised an interior within the interior. These little rooms could be more effectively heated on a damp and cold winter day, but this was not really the reason for their existence. The small rooms were places for a more intimate and familiar kind of association, where sensitive matters could be discussed more freely. The arrangement of an interior within an interior was not restricted to coffeehouses. Shops and offices also featured a small room set apart from a larger room. The shopkeeper could receive a customer, and the official could receive a citizen, in a setting of intimacy and familiarity.

They could therefore sit and talk in accordance with a discipline of sociability, even though business or government had brought them together. Some of the small shops were especially interesting because they had little partitions that could accommodate no more than two or three persons crammed inside, knee-to-knee, with a Primus stove and a pot of tea precariously poised on a shelf to one side. So one could enter a place of business or government and be treated as a customer or a citizen. But you could also enter the shop or office as "İsmail of the Muradoğlu from Balek village" or "Ahmet of the Ramoğlu from the town of Of" and be treated differently, after the exchange of greetings, drinking tea, and having a conversation. The interiors within interiors were then a feature of a discipline of interpersonal association. They were places devoted specifically to face-to-face interactions that differentiated those "further in" from those "further out."

One or more of the little rooms within the large rooms of coffeehouses may have originally been built by one of the aghas of the later imperial period. As Günday informs us, the aghas from surrounding villages once directly maintained salons in the town of Of (see chap. 8). It seems likely that these aghas would have set themselves up in little meeting rooms that adjoined larger assembly rooms. If they did so, tea and coffee most certainly would have been served in the latter. These meeting and assembly rooms probably would have evolved into coffeehouses in some instances, if indeed they had not originally been built as such. And one might guess that the conversion of meeting and assembly rooms into commercial coffeehouses would have been a way to evade government restrictions.

I would not claim that these structures in the town of Of were explicit imitations of palace architecture, which also featured interiors within interiors (see chap. 4). Rather, I would claim they were the result of the dissemination of an imperial tactic, sovereign power through interpersonal association, from center to periphery. Accordingly, it also makes no sense to see the normative performances in the coffeehouses of Of as imitations of palace ceremony and protocol. They were the result of the spread of ethical practices of political authority, rather than the aping of palace formalities.

My interlocutors in the town of Of will have a good laugh when they learn that I have associated their coffeehouses with normative performances. I heard many criticisms from the Ofus regarding the bad manners of their compatriots in coffeehouses. Some sat akimbo and dressed badly. Some fell asleep in their chairs or on the table. Some spoke loudly and used coarse language. I was treated to praises of Ofu masculinity, punctuated by pistol shots, in a coffeehouse. I saw huge rolls of cash exchanged in the course of the purchase of a large Vabis truck. I sat at card games where each

card was placed on the table with a sound resembling a fist blow or a pistol shot. I exchanged information on what were purported to be exotic sexual practices in the United States and Turkey. I heard discussions of how one went about bribing municipal officials in Istanbul. But then I also heard debates on the work ethic and its importance for national development. I was counseled about the terrible fate awaiting unbelievers in the afterlife. I heard detailed analyses of Turkish, Greek, and American foreign policies. I was questioned about the details of space travel.

Sometimes my interlocutors complained that the conduct of social relations in the coffeehouses had deteriorated in recent years. I heard the opinion that card playing, laughter, gambling, and drinking were once virtually unknown in the coffeehouses of Of. But other interlocutors affirmed that these practices had always taken place in at least some coffeehouses. The fact of the matter is that the normative standard of behavior among the Oflus, as well as their neighbors to the east and west, is probably more rough-and-tumble than elsewhere in Anatolia. Nonetheless, if the Oflus might sometimes have used coarse language and rough gestures, they also had a keen sense of a discipline of interpersonal association.

COFFEEHOUSES OF THE NEW VERSUS THE OLD REPUBLIC

I have described the conduct of social relations in coffeehouses as a form of public life. But it was a nonofficial rather than an official form of public life. This had been the case during the Ottoman Empire, and it was once again the case in the Turkish Republic. The conduct of social relations in coffeehouses was a kind of work leading to the construction and maintenance of district networks. Neither the work itself nor the district networks as its result had ever been explicitly prescribed and enforced by official statutes or procedures. Its hegemony depended on a social system of gaze, discipline, and rule rather than the laws, courts, and police of the state system. Accordingly, the old republic could colonize the new republic even after the nationalist revolution had led to the suppression and replacement of the imperial state system.

Before examining how coffeehouses played an important role in this colonization, I shall first mention an important distinction in the types of coffeehouses in the town of Of. Some coffeehouses were places for elites of the new republic rather than elites of the old republic. The New City Club (*Yeni şehir Kulübü*) and the Municipal Reading Room (*Belediye Kırathanesi*) were situated in the new center of the town, built after the declaration of

the Turkish Republic (see chap. 1). Both of these coffeeshouses attracted a select clientele from which villagers were altogether absent.

The New City Club was located behind the government building, away from the town, not far from the beach. It was usually patronized by officials, professionals, and businessmen who were often, but not always, from somewhere other than the district of Of. These included most of the higher government officials, such as the district officer, the public prosecutor, the district military officer, and the two judges. But it was also patronized by a certain segment of the town professionals, some of whom were Ofli, but most of whom were Rizeli, Bayburtlu, or Trabzonlu. They included two lawyers, a doctor, a banker, a pharmacist, a paint shop owner, and a major appliance dealer. This was a place where one could do some drinking, card playing, and backgammon playing, the latter not being a favorite pastime of villagers.

The Municipal Reading Room was located opposite the entrance to the government building, just across Atatürk Square. It included an adjoining room that was designated as the "Of Teachers' Association" (*Of Öğretmen Derneği*). This coffeeshouse was part of a line of offices and apartments that included the residences of clerks and officials. Here one could play cards or backgammon, but no alcoholic drinks were served. It was frequented by a few lower-ranking clerks and functionaries, a number of primary and middle school teachers, and young men who had graduated from the high school or completed a university degree but were as yet unemployed. Most of these individuals were from the district of Of.

The atmosphere in each of these two establishments was distinctive. The patrons of the New City Club were secularist and nationalist. They might sometimes discuss national politics, but they usually avoided discussing individuals or incidents in the district of Of. As far as their dress, speech, and behavior were concerned, they would not have been out of place in one of the middle-class quarters of Trabzon, Ankara, or Istanbul. The patrons of the Municipal Reading Room, besides the teachers and functionaries, were mostly younger, educated youths who went there in order to avoid their elders who would be sitting in other coffeeshouses. Their conversations were also oriented toward the world beyond Of, focusing on careers, sports, fashion, novels, and films.

I do not think that the conduct of social relations in these two coffeehouses could be described as the basis of a form of public life, whether non-official or official. This is not to say that those who attended them were free of a discipline of social thinking and practice. On the contrary, the clientele

of the New City Club and the Municipal Reading Room had received extensive educations. Most had attended primary, middle, and high schools. Some had attended higher institutes, acquiring academic degrees or professional certificates. Because of such backgrounds, they too were members of circles of interpersonal association. But these circles, the nature of which lies beyond the scope of this study, had not been constructed and were not maintained in the conduct of social relations in coffeehouses.

In many towns in Turkey, including some along the eastern Black Sea coast, the sociopolitical groups who patronized coffeehouses like the New City Club and the Municipal Reading Room dominated public life in the 1960s. In the town of Of, however, these kinds of citizens were outnumbered by tens of thousands of other villagers and townsmen who were part of vertical and horizontal solidarities.

The town of Of was different from other towns only in degree rather than in kind; Of simply serves as an especially striking instance of the way in which the old republic inhabited the new. Taking advantage of this, I shall describe the relationship of coffeehouses and cooperatives to illustrate this double character of public life in the Turkish Republic. To do so, I shall focus on the three sons of the oldest son of Ferhat Agha.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ –ΙΣΤΟΓΡΑΦΙΑ

Γκωτιέ Θεόφιλος (1998) *Κωνσταντινούπολη, Ματιές και Τόποι*, εκδ.Καστανιώτη

Πετρόπουλος Ηλίας (1990) *Ο τουρκικός καφές εν Ελλάδι, προμετωπίδα* Abidin Dino, Νεφέλη, Αθήνα

Beeley W. Brian (Oct.1970) “The Turkish Coffeehouse as a Social Institution” *Geographical Review*, Vol.60, No 4, pp 475-493, American Geographical Society, <https://www.jstor.org/stable/213769>

Beeley W. Brian (JUNE 1971) “The Turkish Coffeehouse as a Social Institution”, *Ekistics*, vol.31, No.187, THE HUMAN COMMUNITY, pp.414-419 www.jstor.org/stable/43616850

Cizre Ümit (2008) *Secular & Islamic Politics in Turkey-The making of the Justice and Development Party*, Routledge, New York

Faroqui Suraiya (2000), *Κουλτούρα και Καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ου αιώνα*, ΕΞΑΝΤΑΣ, Αθήνα

Grehan James, Smoking and “Early Modern” Sociability: The Great Tobacco Debate in the Ottoman Middle East (Seventeenth to Eighteenth Centuries), *The American Historical Review*, vol.111, No.5 (December 2006), pp.1352-1377, Oxford University Press, <http://www.jstor.org/stable/10.1086/ahr.111.5.1352>

Meeker E.Michael *A Nation of Empire, The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London

Öztürk Serdar (May 2008) “The struggle over Turkish Coffeehouses (1923-45)”, *Middle Eastern Studies*, vol. 44, No3, pp435-454 www.jstor.org/stable/40262586?seq=1#page_scan_tab_contents

Rosati Massimo (2015) *The Making of a Postsecular Society, A Durkheimian Approach to Memory, Pluralism and Religion in Turkey*, Stjepan G. Mestrovic, Texas A&M University, ASHGATE, USA

Skoumbourdi Artemis (2002) COFFEE SHOPS OF OLD ATHENS-
MUNICIPALITY OF ATHENS CULTURAL ORGANIZATION, ATHENS

Tuğal Cihan (2009) *Passive Revolution, Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*, Stanford University Press, Stanford, California

<https://nargiles.wordpress.com>

https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_coffeehouse

<https://konstantinoupoli-2013.blogspot.com/2013/03/kahvesi.html>

<https://www.cafe-privilege.com/blog/1/article/34/voyage-au-pays-du-cafe-turc>